

Н. НАЗАРБАЕВ

**ҚАЗАҚСТАН
ХАЛҚЫНЫҢ
АЗАМАТТЫҚ
ТАҢДАУЫ —
ТАРИХИ ЗЕРДЕ,
ҰЛТТЫҚ ТАТУЛЫҚ
ЖӘНЕ
ДЕМОКРАТИЯЛЫҚ
РЕФОРМАЛАР**

**ИСТОРИЧЕСКАЯ
ПАМЯТЬ,
НАЦИОНАЛЬНОЕ
СОГЛАСИЕ И
ДЕМОКРАТИЧЕСКИЕ
РЕФОРМЫ —
ГРАЖДАНСКИЙ
ВЫБОР НАРОДА
КАЗАХСТАНА**

Н. НАЗАРБАЕВ

ҚАЗАҚСТАН
ХАЛҚЫНЫҢ
АЗАМАТТЫҚ
ТАҢДАУЫ —
ТАРИХИ ЗЕРДЕ,
ҰЛТТЫҚ ТАТУЛЫҚ
ЖӘНЕ
ДЕМОКРАТИЯЛЫҚ
РЕФОРМАЛАР

*Қазақстан халықтары
ассамблеясының
IV сессиясындағы баяндама
Ақмола, 1997 ж. 6 маусым*

АЛМАТЫ
"ҚАЗАҚСТАН"
1997

ИСТОРИЧЕСКАЯ
ПАМЯТЬ,
НАЦИОНАЛЬНОЕ
СОГЛАСИЕ И
ДЕМОКРАТИЧЕСКИЕ
РЕФОРМЫ —
ГРАЖДАНСКИЙ
ВЫБОР НАРОДА
КАЗАХСТАНА

*Доклад на IV сессии
Ассамблеи
народов Казахстана
Ақмола, 6 июня 1997 г.*

ББК 66.3(2)К

Н 17

Назарбаев Н.

Қазақстан халқының азаматтық таңдауы — тарихи зерде, ұлттық татулық және демократиялық реформалар.— Алматы: Қазақстан, 1997 — 72 б.

Историческая память, национальное согласие и демократические реформы — гражданский выбор народа Казахстана.— Алматы: Қазақстан, 1997 — 72 с.

ISBN 5-615-01916-6

ББК 66.3 (2)К

Н $\frac{0803010405 - 19}{401(05) - 97}$ Без объявл. 97

© “Қазақстан”, 1997.

Құрметті ассамблея делегаттары мен қонақтары!

Ежелгі әрі мәңгі жас Ақмола жерінде өздеріңізбен қауышу мүмкіндігі туғанына шын жүректен қуаныштымын.

Сірә, оның тарихында тұңғыш рет осындай басалқалы басқосу өткізіліп отырған болар, оған қатысушылар елімізді мекендеген барлық ұлттардың, демек көп ұлтты Қазақстанның күллі халқының мүддесін білдіреді. Осы жағдаят жаңа астана республиканың қоғамдық-саяси өмірінің шынайы факторына, ал бұл ретте ұлтаралық қатынастарды одан әрі тұрақтандырудың өзіндік құралына айналуының айқын куәсі.

Ең алдымен сіздерге аса маңызды әрі уақтылы бастамаларыңыз үшін алғыс айтуға

Уважаемые делегаты и гости Ассамблеи!

Рад возможности сердечно приветствовать вас на древней и вечно молодой земле Акмолы!

Пожалуй, впервые за всю ее историю здесь собрался столь авторитетный форум, участники которого представляют интересы всех наций, проживающих в нашей стране, а значит, и интересы всего народа многонационального Казахстана. Это обстоятельство убедительно свидетельствует о том, что новая столица становится реальным фактором общественно-политической жизни республики, в данном случае — своеобразным инструментом дальнейшей стабилизации межнациональных отношений.

Позвольте прежде всего поблагодарить вас за очень важную и своевременную инициативу, в

рұқсат етіңіздер, соған сәйкес Қазақстанда ынтымақтастық жайлы келісім жасалды. Осы құжатқа қол қойған барлық партиялар, қоғамдық бірлестіктер мен ұлттық-мәдени орталықтар азаматтық татулықты сақтау кепілдері рөлін мойнына алды, ал Ассамблеяның өзі Қазақстан қоғамында айрықша сындарлы рөл атқарып отырған белсенді қоғамдық институт мәртебесін қуаттап берді.

Ынтымақтастық туралы келісім менің жарлығыммен Жалпыұлттық татулық және саяси қуғын-сүргін құрбандарын еске алу жылы болып жарияланған тұтас 1997 жылға саяси реңк береді. Мұның өзі әсіресе, өзіміз саяси қуғын-сүргін құрбандарын еске түсірген 31 мамыр күні жарқырап көрінді. Барлық қазақстандықтар тарихымыздың қайғылы беттері қайталанбауға тиіс деген бір тоқтамға келді.

Алайда, Жыл идеясын талқылаудың өзі кейде біздің тоталитарлық өткенімізді пайымдау қажеттігін түсінбеушілік бар екенін көрсетті. Осы орайда тарих сабақтарын ұдайы, ұрпақтан-ұрпаққа игере беру керек екеніне менің иманым кәміл. Әсіресе біздің Қазақстан

соответствии с которой в Казахстане было заключено соглашение о сотрудничестве. Все партии, общественные объединения и национально-культурные центры, подписавшие этот документ, взяли на себя роль гарантов сохранения гражданского мира, а сама Ассамблея подтвердила свой статус авторитетного общественного института, играющего в казахстанском обществе исключительно позитивную роль.

Соглашение о сотрудничестве задает политическую тональность всего 1997 года, объявленного моим указом Годом общенационального согласия и памяти жертв политических репрессий. Особенно ярко это проявилось 31 мая, когда мы отметили День памяти жертв политических репрессий. Все казахстанцы были единодушны: мрачные страницы нашей истории не должны повториться.

Однако обсуждение самой идеи Года показало, что порой возникает непонимание необходимости осмыслить наше тоталитарное прошлое. Между тем я глубоко убежден в том, что уроки истории надо осваивать постоянно, из поколения в поколение. Тем более — на пе-

бүгінде басынан кешіп отырған қоғамдық және экономикалық дамудың өтпелі кезеңінде бұл өте қажет.

I. ТОТАЛИТАРИЗМ САБАҚТАРЫ

Өткен дәуірдің аса ұлы философтарының бірі Иммануил Кант болмыстың кез келген аздық-көпті маңызды мәселесінің жақсы, жаман жақтарын мұқият талдап отыратындығымен мәшһүр болған екен. Біздің Ассамблеямызда да Қазақстанның саяси, экономикалық және мәдени дамуының аса күрделі мәселелерін мейлінше ашық қарайтын жақсы дәстүр қалыптасқаны белгілі. Осы дәстүрді бүгін де сақталық.

Сонымен, Еске алу және татулық жылы жөнінде кереғар екі пікір бар. Олар мынаған саяды: біріншіден, өткенге жүгіне отырып, біз кінәлілерді, соның ішінде кінәлі ұлттарды іздей бастағанымыз жөн секілді; ал екіншіден, біздің артымызда тек сыни көзқарас тұрғысынан ғана саралауға келмейтін даңқты жол жатыр.

реходном этапе общественного и экономического развития, который переживает сегодня наш Казахстан.

1. УРОКИ ТОТАЛИТАРИЗМА

Один из величайших философов прошлого Иммануил Кант славился тем, что дотошно анализировал как положительные, так и отрицательные стороны любой мало-мальски значимой проблемы бытия. Как известно, на нашей Ассамблее сложилась хорошая традиция — предельно откровенно рассматривать сложнейшие вопросы политического, экономического и культурного развития Казахстана. Не будем нарушать этой традиции и сегодня.

Итак, по поводу Года памяти и согласия есть два взаимоисключающих мнения. Они сводятся к тому, что, во-первых, обращаясь к прошлому, мы можем начать поиски виновных, в том числе виновных наций; и во-вторых, что у нас за плечами славный путь, который нельзя рассматривать только с критической точки зрения.

Алдымен осы екі айқындаманың басын ашып алғым келеді.

Әуелі мынадан бастайық, тоталитаризм жойқын соққы бермеген, әрі өкінішке қарай, кей ретте орны толмас залалы тимеген бірде-бір ұлт, бірде-бір халық жоқ.

Егер әңгіме біздің көлгір оппоненттеріміз ашып айта алмай жүрген мәселе жайында, атап айтқанда, осы қанқұйлы қуғын-сүргіндегі орыс халқының рөлі жайында болса, онда жиырма-сыншы ғасырдың ащы шындығының бірі — бұрынғы империяның және КСРО-ның ең саны көп халқы ретінде нақ осы орыс халқының өзінің мыңжылдық тарихындағы аса зор этностық қасіретті басынан кешіргенінде жатыр. Дәл сол сияқты қазақ халқы да тікелей және жанама түрде өзінің тең жартысына жуығынан айырылды. Қоныс аударылған халықтарды этностық қырып-жоюдың адам айтқысыз зор ауқымы мен тағылық сипаты жайындағы мәліметтерді қайталап жатпайын. Осы жылдың шараларын өткізе отырып, біз әрнәрсені өз атымен атауға тиіспіз. Сонда ғана күллі тарихи шындық толығымен ашылмақ: өтіп бара жатқан

Хотел бы четко определиться по этим двум позициям.

Начнем с того, что нет ни одной нации, ни одного народа, которым тоталитаризм не причинил бы сокрушительного и, к сожалению, в чем-то неоправимого ущерба.

Если речь идет о том, чего не договаривают наши стыдливые оппоненты, а именно о роли русского народа в кровавых репрессиях, то одна из горьких истин XX века состоит в том, что именно русский народ, являясь самым многочисленным народом бывших империй и СССР, испытал самую большую этническую трагедию в своей тысячелетней истории. Равно как и казахский народ, потерявший едва ли не половину своей численности в прямой или косвенной форме. Не буду повторять данных о чудовищных по своим масштабам и варварских по своим формам размерах этнического геноцида переселенных народов. Проводя мероприятия этого Года, мы должны четко расставить все акценты. И только тогда перед нами откроется вся историческая правда: ни один народ не является виновником этнического Апокалипсиса уходящего столетия. Это вина системы.

ғасырдың осынау этностық Ақырзаманы үшін бірде-бір халық кінәлі емес. Бұл — жүйенің кінәсі.

Екінші жағынан, битке өкпелеп, тоныңды отқа салуға болмайды. Барлық халықтардың, соның ішінде қазақ халқының күні кешегі тарихындағы сындарлы сәттерге көз жұма қарау аңғалдық болар еді. Шын мәнінде мейлінше қысқа мерзімде жетпіс жылдан сәл ғана астам уақыт ішінде, экономикада және бір кездегі патриархтық өмір салтында орасан зор жаңғыртулар жүргізілгені даусыз. Ал бұл табыстарға қол жеткізген өзге планеталықтар емес, сіздер мен біз, әкелеріміз бен аталарымыз. Өткен жолымыз — жеңістері мен жеңілістері, қуанышы мен қасіреті қатар өрілген ортақ өткеніміз. Ендеше, басқа пікірдегі адам аға ұрпақтың істері мен әрекетін тарихи мәнсіздік пен ұсақтық деп кінәлар болса, мұнысы кісілікке жатпайтынын ұғып алсын.

Менің әрдайым тарихқа деген салиқалы көзқарасты жақтайтынымды өздеріңіз білесіздер. Бұл жалғандыққа, өңін айналдыруға төзбейтін ғылым. Біз дәнді қауызынан арши білу өнері

С другой стороны, нельзя вместе с водой выплескивать и ребенка. Было бы наивным закрывать глаза на те бесспорно позитивные моменты, которые были в недавней истории всех народов, в том числе и казахского. Неоспоримо, что за семь с лишним десятилетий — по существу, ничтожно малый отрезок времени — проведена грандиозная модернизация экономики и некогда патриархального образа жизни людей. А ведь этих успехов добились не инопланетяне, а мы с вами, наши отцы и деды. Пройденный путь — это наше общее прошлое с его победами и поражениями, радостями и трагедиями. А тот, кто придерживается другого мнения, пусть для себя уяснит: с его стороны было бы по-человечески непорядочно упрекать людей старшего поколения в исторической бессмысленности или ничтожности их дел и поступков.

Вы знаете, что я всегда был сторонником взвешенного подхода к истории. Эта наука не терпит ни фальши, ни перелицовки. Мы должны постоянно помнить о том, что искусство отделять зерна от плевел есть единственная гарантия от

өткендегі қателіктерді қайталамаудың бірден-бір кепілі екенін әрдайым жадымызда ұстауға тиіспіз. Сондықтан Еске алу және татулық жылын өткенге топырақ шашу жарысына айналдырып жібермеу керек. Оның мүлде өзге мазмұны және мүлде өзге тағылымы бар. Мен мұны тоталитаризмнің қарабет сабақтары дер едім.

Бірінші сабақ. Біздің бәріміздің өзімізге дейін өмір сүрген ұрпақтар алдында адамгершілік парымыз бар. Саяси қуғын-сүргіннің сан миллион құрбандарының тағдырын ешкім ойдан шығарған жоқ. Бұл қатал шындық және ол өткенде қалғанмен, одан кеудедегі қайғы-шер азаймақ емес. Қазақ жері тоталитаризмнің ең бір жантүршігерлік туындыларының бірі — қаптаған концентрациялық лагерьлер өңіріне айналды.

Фашистік Германия концлагерьлерінен көп бұрын Қазақстан, соның ішінде сіздер мен біз қазір жиналып отырған облыс аумағында, ауқымы және қанқұйлылығы жөнінен ондағыдан бір де кем түспейтін “адам материалын сұрыптау” жүргізілгенін ой сарабынан толық өткізіп болдық па? Кеңестік тоталитаризм тіректерінің

повторения прошлых ошибок. Поэтому нельзя допустить, чтобы Год памяти и согласия превратился в состязание по оплевыванию прошлого. Он имеет совсем иное содержание и содержит совсем иные уроки. Назвал бы их черными уроками тоталитаризма.

Урок первый. У всех нас есть нравственный долг перед жившими ранее поколениями. Судьбы миллионов и миллионов жертв политических репрессий никем не выдуманы. Это жестокая реальность — она отошла в прошлое, но менее жестокой от этого не стала. Казахская земля стала местом дислокации многочисленных концентрационных лагерей — одного из наиболее страшных изобретений тоталитаризма.

Осознали ли мы до конца, что задолго до концлагерей фашистской Германии на территории Казахстана, в том числе области, в которой мы с вами сейчас находимся, были уже проведены не менее масштабные и кровавые “чистки человеческого материала”. Да, именно с таким цинизмом выразился один из столпов тоталитаризма господин Бухарин, который в “когорте вождей” слыл человеком чрезвычайно мягким.

бірі, “Көсемдер санатында” өте иі жұмсағы саналатын Бухарин мырза шімірікпестен дәл солай деген болатын.

Осы залда дінге құлай сенгендер де, атеистер де отыр. Демократиялық мемлекетте ұждан бостандығы дегеніміз — шынында да әркімнің мейлінше өз мәселесі. Бірақ, адам ойының кемеңгер ескерткіштерінің бірінде бейнеленген жалпыадамзаттық қағидалар бар. Олардың бірі былай сөйлейді: “тірілер дүниеден озарын біледі, ал өлгендер бәрінен бейхабар, оларға арнап дұға да оқылмайды, өйткені олардың есімдері зердеден өшкен”. Еске алу мен татулық жылының міндеті — осы қайғылы сөздер арқылы өз парызымызды еске салу. Нақақтан опат болған жандарды еске алып қайғырғанда біз адамзат заңына да, Киелі кітапқа да толық сай келетін қарекет жасаймыз.

Кейбір фактілерді ой елегінен өткізейікші. КСРО-да жеке басы және “кулак отбасылары” делінетіндердің құрамында, шамамен, 25—27 миллион адам қуғын-сүргінге ұшырады. Соның ішінде 20 миллионнан астамын “кулак” деген

В этом зале находятся и глубоко верующие люди, и атеисты. Свобода совести в демократическом государстве — это действительно вопрос сугубо индивидуальный. Но есть общечеловеческие постулаты, которые воплощены в одном из мудрых памятников человеческой мысли. Один из них звучит так: “Живые знают, что умрут, а мертвые ничего не знают, и уже нет им воздаяния, потому что память о них предана забвению”. Задача Года памяти и согласия заключается в том, чтобы эти скорбные строки стали напоминанием нам о нашем долге. Скорбя о безвинно уничтоженных, мы поступаем в полном соответствии и с человеческими законами, и со Святым писанием.

Давайте задумаемся над некоторыми фактами. Индивидуально и в составе так называемых “кулацких семей” в СССР подверглись репрессивным мерам примерно 25—27 миллионов человек. Из них свыше 20 миллионов составляют “раскулаченные” крестьяне, по существу — “ликвидированные как класс”. После революции и гражданской войны СССР покинуло около двух миллионов человек. В феврале 1954

айдар тағылған, мал-мүлкі тәркіленген, шын мәнісінде “тап ретінде жойылған” шаруалар құрайды. Төңкеріс пен азамат соғысынан кейін КСРО-ны 2 миллионға жуық адам тастап кетті. 1954 жылдың ақпанында Н. С. Хрущевке 1921—1954 жылдар ішінде “контрреволюциялық қылмыстары” үшін сотталғандардың саны жөнінде егжей-тегжейлі анықтама әзірлеп берілді. Сотталғандардың жалпы саны үш миллион 777 мың адам, соның ішінде ең ауыр жазаға кесілгендер 642 мың адам болды. Қазақстанда осы кезең ішінде саяси себептермен 100 мыңнан аса адам сотталды, ал 25 мыңнан аса адам атылды.

Саяси қуғын-сүргіннің ауқымы жан түршіктіреді. Ең бір сорақысы Қазақстандағы ұжымдастыру салдарынан етек алған алапат ашаршылық жылдары, бір ғана 1931 жылы Орталық Қазақстан аудандарына Ресейдің ішкі аудандарынан 150 мыңнан астам арнайы қоныс аудаушылар жайғастырылды. Қазақстандағы ашаршылық пен оның іш сүзегі індеті сияқты зардабының тікелей құрбандарының ара қатынасын ажырату қиын, алайда,

года Н. С. Хрущеву была подготовлена детальная справка об осужденных за “контрреволюционные преступления” в период с 1921 по 1954 годы. Общее количество осужденных составило 3 миллиона 777 тысяч человек, из них к высшей мере наказания приговорено 642 тысячи. В Казахстане за этот период по политическим мотивам осуждено более 100 тысяч человек, а свыше 25 тысяч — расстреляно.

Масштабы политических репрессий просто поражают. Особый цинизм состоял и в том, что в годы страшного голода, вызванного коллективизацией, только за один 1931 год в районах Центрального Казахстана было размещено более 150 тысяч спецпереселенцев из внутренних районов России. Трудно разграничить непосредственные жертвы голода и его последствий в виде страшной эпидемии брюшного тифа, но совокупные последствия этого насильственного эксперимента по Казахстану вылились примерно в 1 миллион 750 тысяч человек, что составляет 42 процента казахского населения республики.

Приведу еще один ужасающий своей масштабностью и числом человеческих трагедий

осынау зорлық-зомбылықпен жасалған тәжірибе жалпы саны 1 миллион 750 мыңдай адамның өмірін қиды, бұл республикадағы қазақ тұрғындарының 42 проценті.

Адам басына салған қасіреті қисапсыз тағы бір фактіні айта кетейін. 1920 жылдан 1949 жылға дейінгі 30 жылдың ішінде КСРО-да 3 миллион 200 мың адам жер аударылды. Бұл қайғы-қасірет жөнінен Қазақстан жері көш басына шықты: зерттеушілердің есебі бойынша мұнда қырқыншы жылдары 1 миллион 200 мыңнан астам адам арнайы қоныстанушылар болған.

Белгілі ресейлік тарихшы Рой Медведевтің есебі бойынша 1927—1953 жылдары КСРО-да 40 миллиондай адам қуғын-сүргінге ұшыраған. Өзге зерттеушілердің пікіріне сайсақ, бұл статистика одан да сұмдық. Дегенмен, саны түрліше құбылғанмен, қуғын-сүргіннің дәл мұншалықты ауқымын адамзат тарихы бұрынсонды білген емес және бұдан былай ешқашан білмес деген үмітім бар.

Проблема осы қасіреттің орасан зор этностық зардабына ғана емес, оның аса бір келеңсіз

факт. За три десятилетия, с 1920 по 1949 год, в СССР было депортировано три миллиона 200 тысяч человек. Печальное первенство здесь принадлежит земле Казахстана: по данным исследователей, в сороковые годы в республике находилось более 1 миллиона 200 тысяч спецпоселенцев.

Согласно подсчетам известного российского историка Роя Медведева, с 1927 по 1953 год в СССР было репрессировано около 40 миллионов человек. По мнению других исследователей, эта статистика еще страшнее. Но как бы ни варьировали цифры, такого масштаба репрессий история человечества просто не знала и, надеюсь, никогда больше не узнает.

Проблема ведь заключается не только в колоссальных этнических последствиях трагедии, но и в негативных социальных ее результатах. Имеется в виду уничтожение целых классов и социальных групп, что, вместо сбалансированной социальной структуры, привело к возникновению донельзя деформированной общественной системы с изуродованной шкалой мотивов труда и жизни человека. Страшны не только цифры,

әлеуметтік салдарына тіреледі. Әңгіме тұтас таптар мен әлеуметтік топтардың жойылуы және тепе-тең әлеуметтік құрылымның орнына еңбек пен адам өмірінің мүлде бұрмаланған өлшемдеріне негізделген барынша қисық-қыңыр қоғамдық жүйенің пайда болғанында. Сыртында миллиондардың қасіреті тұрғанымен, қорқыныштысы сандар ғана емес. Қорқынышты нәрсе басқада — тұтас алғанда тоталитаризмнің дерттілігін түсінбеуде.

Екінші сабақ. Біз тоталитарлық режимнің қандай тарихи таңдауды тықсырып тастағанын, егер тарих көшіне аса ауқымды әрі қатыгез әлеуметтік утопия араласпағанда, қандай жолмен дамуымыз мүмкін екенін пайымдауға тиіспіз.

Таяуда ғана Қазақстан азаматтары өз мемлекетіміздің тәуелсіздігінің бес жылдық мерейтойын атап өтті. Бұл халықтың бостандық пен дербес даму жолындағы сан ғасырлық күрес тарихының нәтижесі ғана емес, мұның өзі ұлттық зиялы тектілеріміздің ешқашан да толастамаған қызметінің қорытындысы. Ғасырымыздың басында Әлихан Бөкейханов, Ахмет Байтұрсынов,

хотя за ними стоит трагедия миллионов. Страшно другое — непонимание порочности тоталитаризма в целом.

Урок второй. Мы должны осознать, какой исторический выбор был прерван тоталитарным режимом и как пошло бы наше развитие, если бы в ход истории не вмешалась грандиозная и жестокая социальная утопия.

Совсем недавно граждане Казахстана отметили пятилетний юбилей независимости своего государства. Это — результат не только многовековой истории борьбы народа за свободу и самостоятельный путь развития, но и итог никогда не прекращавшейся деятельности национальной интеллектуальной элиты. В начале века Алихан Букейханов, Ахмет Байтұрсынов, Мыржақып Дулатов и их сподвижники создали партию “Алаш”, программа которой предусматривала многое из того, что мы осуществили сегодня. Почти сто лет назад в Уральске состоялся делегатский съезд пяти областей, на котором была образована Конституционно-демократическая партия. Практически одновременно она объявила себя филиалом Конституционно-де-

Міржақып Дулатов және олардың серіктері “Алаш” партиясын құрды, оның бағдарламасы біздің бүгінгі күні жүзеге асырған ісіміздің көбісін көздеген еді. Осыдан 92 жыл бұрын Оралда бес облыс делегаттарының съезі болып өтті, онда Конституциялық-демократиялық партия құрылған болатын. Іс жүзінде ол сонымен бір мезгілде өзін Ресей Конституциялық-демократиялық партиясының Қазақстандағы филиалы деп жариялады, ал оның басшысы Әлихан Бөкейханов осы партияның Орталық комитетінің мүшесі болып сайланды.

Қазақ конституциялық демократтары — кадеттер өз бағдарламасында заң шығару билігін Дума арқылы жүзеге асыруды және елде президенттік институт енгізуді ұсынғанын білгендеріңіз сіздерге, сірә, артық болмас. Сайлауға қатысу құқығы тегіне, ұлтына, діни нанымына және жынысына қарамастан барлық азаматтарға беріледі. Делегаттарды сайлау төте, тең және жабық дауыс беру арқылы жүргізілуге тиіс еді.

Ғажайып көрегендік! Бірақ қай жағынан алғанда да осынау ардақты адамдарға кеңес та-

мократической партии России в Казахстане, а ее лидер Алихан Букейханов был избран членом ЦК этой партии.

Видимо, вам будет небезынтересно узнать, что казахские конституционные демократы — кадеты, как их тогда называли, в своей программе предлагали осуществлять законодательную власть через Думу и ввести в стране институт президентства. Правом участия в выборах наделялись все граждане, независимо от происхождения, национальности, вероисповедания и пола. Выборы делегатов должны были производиться прямым, равным и тайным голосованием.

Удивительная прозорливость! Но единственное, чем были удостоены эти, без всяких скидок, выдающиеся люди в советской историографии, — это ярлыком националистов.

Давайте всерьез задумаемся над этим фактом. Был исторический шанс создать на территории Казахстана демократическое государство еще в первой четверти двадцатого века. По этому пути — нормального эволюционного развития — пролегал и вектор продвижения России. В

рихнамасынан бар бұйырғаны — “ұлтшылдар” деген айдар ғана.

Осы фактінің сырына тереңірек үңілейікші. Тарихи тұрғыдан алғанда Қазақстан аумағында жиырмасыншы ғасырдың бірінші ширегінде демократиялық мемлекет құру мүмкіндігі бар еді. Ресейдің де даму бағдары қалыпты эволюциялық дамудың осы жолымен келе жатты. Әртүрлі себептердің салдарынан осы қалыпты әрі өркендетті жол кесіліп қалды. Демократиялық өзгерістер бағытына бұдан сексен-тоқсан жыл бұрын түссек, біз бүгін ең болмағанда Оңтүстік-Шығыс “жолбарыстары” немесе “аждаһалары” аталатындардың соңынан еріп, қуып жетушілердің күйін кешер ме едік? Бұл үлкен сұрақ.

Осы проблеманың келесі бір қырының маңызы да бұдан кем емес. Егер Ресейде сол кезде қалыпты эволюциялық процестер бел алғанда, онда Еуразия кеңестігінің барлық елдерінде ұлттық мемлекеттіліктің қалыптасуы жарты ғасыр ертерек басталатын еді. Өзіміз тап болған тарихи артта қалушылық кезеңі — уысымыздан шығып кеткен ұлттық мүмкіндіктің

силу разных причин этот естественный и цивилизованный путь был прерван. Находились бы мы сегодня в ситуации догоняющих по отношению хотя бы к тем же юго-восточным “тиграм” или “драконам”, если бы отсчет демократическим преобразованиям начали на восемь-девять десятилетий раньше, — это большой вопрос.

Но не менее важна и другая ипостась этой же проблемы. Если бы в России тогда возобладали эволюционные процессы, то становление национальной государственности во всех странах евразийского пространства состоялось бы на полвека раньше. Мы должны ясно понимать, что полоса исторического отставания, в которую мы попали, есть прямой результат упущенных национальных возможностей. Упущенных по вине режима. Это могут подтвердить профессиональные историки. Но трезвое понимание данной простой истины должно стать фактом массового сознания.

Ни казахи, ни русские, ни украинцы, ни узбеки ничем не уступают тем же индонезийцам или филиппинцам. Так чем же объяснить фантастический прорыв последних десятилетий,

тікелей салдары екенін біздің айқын түсінуіміз керек. Режимнің кесірінен қолымыздан шығып кеткен мүмкіндік. Бұған кәсіпқой тарихшылар жақсы қанық. Бірақ осы қарапайым ақиқаттың байыпты бағамы бұқара санасына сіңірілуге тиіс.

Қазақтар да, орыстар да, украиндар да, өзбектер де, қай жағынан болсын, анау индонезиялықтардан немесе филипиндіктерден кем түспейді. Олай болса, күллі Оңтүстік-Шығыс Азияда немесе сонау Мексикада орын алған соңғы жылдардың ғажап жетістіктерін немен түсіндіруге болады? Ұлттық психологияның тылсым сырына сілтейміз бе? Жок, тіпті де олай емес. Ақылды немесе ақымақ халық болмайды. Біздің артта қалуымызды жалғыз ғана коммунистік идеологиясы бар тоталитарлық режимнің саяси және әлеуметтік-экономикалық сипаттамасымен түсіндіруге болады.

Ендеше, екінші сабақтың айтары — өткендегі тоталитарлық режим бізді бүгінгі күні өміріміздің барлық салаларын жедел қарқынмен реформалауға мәжбүр етті. Бұл реформаларды неге мүмкіндігінше шапшаң жүргізу қажет бо-

произошедший почти во всей Юго-Восточной Азии или в той же Мексике? Ссылками на мистическую роль их национальной психологии? Нет, и еще раз нет. Не бывает народов умных и глупых. Наше отставание объясняется исключительно политическими и социально-экономическими характеристиками тоталитарного с единственной — коммунистической — идеологией режима.

Этот второй урок гласит: тоталитарный режим прошлого привел к тому, что в настоящем мы вынуждены форсированными темпами реформировать все сферы нашей жизни. Почему необходимо провести эти реформы по возможности быстро? Потому что время, которое использовали другие страны для выхода в лидеры, тоталитаризмом бездарно упущено. Это пора бы уже понять всем.

Урок третий. Память о прошлом нужна нам не только для того, чтобы исполнить долг перед жертвами режима и осознать, почему так сложно проводить форсированную реформу. Она необходима для того, чтобы избежать повторения ошибок.

лып отыр? Өйткені өзге елдер ілгері ұмтылуға арнаған уақытты тоталитаризм тоғышарлықпен қолдан шығарып алды. Мұны баршаның түсінетін кезі жетті.

Үшінші сабақ. Өткенді естен шығармау бізге режим құрбандарының алдындағы парызымызды өтеу үшін және жеделдетілген реформа жүргізудің неліктен соншама күрделі екенін түсіну үшін ғана қажет емес. Мұның өзі қателіктерді қайталамау үшін де қажет.

“Ақиқат мандайыңа тимей, санаңа сіңбейді” деген сөз бар. Ал бұл ақиқат мандайымызға тиді. Бүгінде саяси басқарудың қатаң әдістеріне қайтып оралуға үндеген сөздер де естіліп жатады. Сонда тәртіп мықты болады деседі. Оған мүлде қарсымын. Ондай көзқарас жеке басымның түсінігіне сай келмегендіктен ғана емес, жуан жұдырықтың ығытымен тәртіп орнату тарихи тұрғыдан мүлде кері нәтижелер беретіндіктен де қарсымын. Оның үстіне халық әрең жеткен өз бостандығын қолдан бермек емес және ешкімге сыйлай салмайды.

Қарабайыр шешімдердің жаңсақ келетін кездері жиі. Бір партия, бір идеология, бір ойлау

Как говорится: “истина должна быть пережита, а не преподана”. Мы эту истину пережили. Сегодня порой раздаются призывы вернуться к жестким методам политического управления. Тогда, мол, и порядка будет больше. Категорически не согласен. И не только потому, что подобная точка зрения не соответствует моим личным убеждениям, но еще и потому, что наведение порядка с помощью так называемой твердой руки дает в исторической перспективе прямо противоположные результаты. Тем более что однажды обретенную свободу народ не отдаст и не уступит никому.

Простые решения часто бывают ошибочными. Простота тоталитарной политической машины с одной партией, одной идеологией, одним образом мышления оказалась мнимой, ибо попытка въехать на ней в “светлое будущее” обернулась катастрофой. Особенно убийственно эта простота проявилась в сфере национальных отношений. Национальная политика советского периода, основанная на сочетании насилия и идеологического нивелирования, вылилась в гигантскую катастрофу сознания и духовного мира

жүйесі тән тоталитарлық саяси машинаның қарапайымдығы жалған болып шықты, өйткені соның арқасында “жарқын болашаққа” жетіп бару әрекетінің арты күйреп түсу болды. Бұл қарабайырлық әсіресе, ұлттық қатынастар саласында айрықша зұлматты болып шықты. Зорлық-зомбылық пен идеологиялық жылмитуды астастыруға негізделген кеңес кезеңінің ұлттық саясаты адамдардың санасы мен рухани дүниесінің адам айтқысыз жұтандануына әкеліп тіреді. Әлі күнге дейін кеңестен кейінгі кеңістіктің әр түрлі аймақтарында бықсып жатқан ұлтаралық қақтығыстар мен ағайынаралық қантөгістердің бастау-қайнарларын жекелеген халықтардың бойындағы туа біткен егесқұмарлықтан емес, нақ сол қарабайырлықтың соқтықпалы зардаптарынан іздеу қажет.

Бір ғана қарапайым мәселе төңірегінде: Неліктен тоталитарлық жүйе алдымен зиялылардың көзін жойды? деген сауалдың айналасында ойлану артық болмас еді. Мұның да қисыны қарапайым: халықты ұлттық намысы мен ұлттық қадір-қасиетінен айыру үшін оны

людей. Именно в ее рецидивах, а не в якобы врожденной агрессивности отдельных народов необходимо искать источники межнациональных конфликтов и братоубийственных войн, до сей поры тлеющих в разных регионах постсоветского пространства.

Нелишне было бы задуматься над одним простым вопросом: почему тоталитарная система в первую очередь уничтожала интеллигенцию? Логика проста: чтобы лишить народ чувства национальной гордости и национального достоинства, надо уничтожить его память, культуру, интеллект. Не случайно в той же России первыми были высланы прославившие русскую интеллектуальную традицию и составлявшие гордость народа философы, литераторы и мыслители. Тем же, кто остался, была уготована трагическая участь. Не случайно система до последнего дня их жизни преследовала Алихана Букейханова и его соратников, не случайно столь драматически сложились судьбы даже тех, кого система сама выдвинула и воспитала,— С. Сейфуллина, У. Джандосова, К. Сатпаева, М. Ауэзова и десятков других

зердесінен айырып, мәдениетін, парасатын жою керек. Нақ сол Ресейдің өзінде алдымен орыстың зиялылық дәстүрінің даңқын шығарған және халықтың мақтанышы болып табылатын философтар, әдебиетшілер, ойшылдар қуылғаны кездейсоқ емес қой. Ал елде қалғандардың тағдыры талқыға түсті. Осы жүйенің өмірінің соңғы сағатына дейін Әлихан Бөкейханов пен оның серіктерінің ізіне түсуі де кездейсоқ емес, тіпті жүйенің өзі қолдап, өзі өсірген С. Сейфуллиннің, О. Жандосовтың, Қ. Сәтбаевтың, М. Әуезовтің және еуропаша білімдар әрі демократиялық бағдар ұстанған ондаған өзге де қазақ зиялыларының тағдыр тақсыретін тартуы да кездейсоқ емес.

Бүгінде бұрынғы одақта ұлттық мәселенің шешілгендігі жайлы айтылған кезде, белгілі бір мағынада оның шешілгендігімен келісуге болады. Бірақ бұл шешімнің мәнісі, ұлттық болмыстың жүйенің саяси мүддесі үшін құрбандыққа шалынуында жатыр. Мұның өзі неден көрініс тапты? Бұл — біреулердің тыныштығы өзгелерді езгіге салу, туысқан республикаларды әбден ресми түрде “үлкен”, “кіші” деп бөлу, тұтас бір

европейски образованных и демократически ориентированных казахских интеллектуалов.

Когда сегодня говорят о решенности национального вопроса в бывшем Союзе, можно согласиться, что в известном смысле он действительно был решен. Но смысл этого решения состоял в том, что все национальное было принесено в жертву политическим интересам системы. В чем конкретно это выражалось? В том, что спокойствие одних обеспечивалось угнетением других, что вполне официально якобы братские республики делились на “младших” и “старших”, что за одну ночь целый народ можно было под дулами автоматов засадить в вагоны для скота и отправить за тысячи верст от родных мест. Конечно, этот способ заманчиво прост для правителей, но он трагически страшен для народов.

Именно поэтому, говоря о национальном согласии, мы должны отдавать себе отчет, что повторение тех методов “решения” национального вопроса, которые известны нам из прошлого, ни в коем случае не должны повториться. А для этого необходимо взглянуть правде в глаза.

халықты бір түн ішінде қарудың күшімен мал таситын вагондарға тоғытып, туған жерінен жыраққа айдап әкету арқылы көрініс тапты. Әрине, бұл әдіс билеушілер үшін оп-оңай, ал халық үшін сұмдық қайғы-қасірет.

Нақ сондықтан да, ұлттық татулық жайын айтқанда, біз ұлттық мәселені “шешудің” өткеннен өзімізге мәлім жолын қайталауға ешбір жағдайда жол беруге болмайтыны жөнінде өзімізге өзіміз есеп беруге тиіспіз. Ал бұл үшін шындықтың бетіне тура қарау керек.

Ең маңыздысы сол, табиғатта осынау проблемаларды шешудің даяр нұсқалары жоқ, әр ел ұлтаралық қатынастар саласын өзінше дамытады. Мұның өте күрделі проблема екеніне кемелденген демократиялық жүйесі мен қолайлы экономикалық ахуалы бар елдердің өзінің тәжірибесі айғақ.

Сонымен, тоталитаризмнің бізге берген үшінші тағылымы — ұлт мәселесін шешудің түйыққа тірейтін және мүлде келешегі жоқ амалы. Осынау ескі негізде қазіргі заманғы Қазақстанда ұлтаралық татулыққа қол жеткізу мүмкін емес.

Самое важное заключается в том, что готовых рецептов урегулирования данных проблем в природе не существует, каждая страна развивает сферу межнациональных отношений по-своему. О том, что эта проблема очень непростая, свидетельствует опыт даже государств с развитой демократической системой и благоприятной экономической ситуацией.

Таким образом, третий урок, который преподал нам тоталитаризм,— это тупиковый и абсолютно бесперспективный способ решения национального вопроса. На этой старой базе добиться межнационального согласия в современном Казахстане невозможно.

II. ПРЕОДОЛЕНИЕ “СОЦИАЛИСТИЧЕСКОГО СИНДРОМА”: ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Поскольку на данной сессии мы подробно рассматриваем вопросы исторической памяти, следует рассмотреть также психологическую

II. “СОЦИАЛИСТІК СЫРҚАТ СЫЗЫН” ЕҢСЕРУ: ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ АСТАР

Осы сессияда біз тарихи зерде мәселелерін егжей-тегжейлі қарастырып отырғандықтан төтен құбылыстың психологиялық жағын да қарастырған жөн, мен оны “социалистік сырқат сызы” дер едім. Бір жақсысы әлі алыста қала қоймаған өткеніміздің тағылымы талдап-сарауға мол материал береді. Мұның өзі халық өмірі үшін қайсысы қалаулырақ — тоталитарлық социализм бе, әлде нарықтық демократия ма деген сұрақ бүгінде күнделікті тіршілік күйбеңі барысында қызу талқыланып жүргендіктен маңызды.

Осыдан бірнеше жыл бұрын қақырап кеткен кеңестік жүйе жетпіс жылдан астам уақыт қаланғанын еске түсірейікші. Ал біздің тәуелсіздігімізге бар болғаны алтыншы жыл. Бірақ, мұның өзі, былайша айтқанда, “заң жүзінде”. Ал істің мән-жайына объективті тұрғыда қарайтын болсақ, шын мәніндегі дербес саясатты біз тек 1993 жылдың соңынан бастап қана жүргізе бастадық.

сторону феномена, который я назвал бы “социалистическим синдромом”. Благо извлеченные из не столь далекого прошлого уроки дают для анализа богатый материал. Это важно еще и потому, что сегодня на бытовом уровне полным ходом обсуждается вопрос: что же предпочтительнее для жизни народной — тоталитарный социализм или рыночная демократия?

Давайте вспомним, что рухнувшая несколько лет назад советская система строилась более семи десятилетий. Нашей же независимости пошел всего шестой год. Но это, как говорится, де-юре. А если смотреть на вещи объективно, то действительно самостоятельную политику мы стали проводить лишь с конца 1993 года.

Выше уже говорилось, что тоталитарная, плановая система в стране создавалась через страдания многих десятков миллионов людей, через кровь и пот наших отцов и дедов. “Пламенный трибун революции” Владимир Маяковский в начале строительства сталинского казарменного строя высказал поэтическую мечту своего поколения — увидеть “построенный в боях социализм”.

Жоғарыда елдегі тоталитарлық, жоспарлы жүйенің ондаған миллион адамдардың азап шегуі, біздің әкелеріміз бен бабаларымыздың төккен қаны мен тері арқылы құрылғаны айтылып өтті. “Төңкерістің жалынды жаршысы” Владимир Маяковский сталиндік казармалық құрылыстың іргесі қалана бастаған кезде өз ұрпағының поэтикалық арманын — “шайқаста құрылған социализмді” көру арманын паш етті.

Бұл шайқастар аймақтық, бір демде өтетін шайқастардай көрінген-ді. Бірақ олар жетпіс жылға созылған ұдайы, бірде-бір минутқа толастамаған күреске айналды. Осы уақыт ішінде Кеңес Одағында бірнеше ұрпақ алмасты, бірақ олардың бірде-біріне тоқжарау молшылықта да өмір сүрудің реті ақыры келмеді. Мен билеуші топ ұдайы жариялап келген, бірақ миллиондаған қарапайым адамдар үшін қол жетпес арман болып қала берген құт-береке жайында, тіпті, сөз етпей-ақ қояйын. 30-шы жылдары тұрмыс қиын болды, ол кезде Қазақстанның өзінде ғана ашаршылықтан халықтың жартысы қырылып қалды, кейінгі — соғыс және соғыстан кейінгі жылдарда да, дүкен сөрелері

Казалось, эти бои будут локальными и скоротечными. Но они превратились в семьдесят с лишним лет постоянной, ни на минуту не прекращавшейся борьбы. За это время в Союзе СССР сменилось несколько поколений, но ни одному из них так и не удалось пожить в условиях элементарного благополучия. Я уже не говорю о благоденствии, которое постоянно декларировалось правящей элитой, но всегда оставалось недостижимой мечтой миллионов простых людей. Трудно жилось и в 30-е годы, когда только в Казахстане от голода вымерла половина населения, и в последующие — военные и послевоенные, и в эпоху так называемого “развитого социализма” с его пустыми прилавками и полной бездуховностью. Далекое до благополучия было и в годы горбачевской “перестройки”, вылившейся в глобальный бардак и приведшей к окончательному развалу системы. По существу, вся история советской эпохи — это огромная и сплошная очередь народов. Очередь в концлагеря и в эмиграцию, за продуктами и за квартирами, за машинами и прочим хроническим и всеобъемлющим дефицитом.

қаңырап бос қалған, рухани жұтандық билеген “кемелденген социализм” делінетін дәуірде де солай болды. Орасан зор былыққа батып, жүйенің түпкілікті күйреуіне әкеліп соққан горбачевтік “қайта құру” жылдарында да молшылықтың ауылы алыс болды. Шын мәнісінде, кеңестік дәуірдің күллі тарихының өзі — бұл халықтардың орасан әрі шексіз кезегі болып табылады. Концентрациялық лагерьлерге және шетелге қоныс аударуға, азық-түлік пен пәтерлерге, машиналар мен басқа да ұдайы және еш таптырмайтын тапшы заттарға кезек.

Көпшілігіміздің есімізде жүрген сол жылдар аужайында қоғам, бәрінен бұрын, рухани бостандыққа ұмтылды. Бұл жайында ас үйлер мен “шылым шегетін жерлерде”, ең жақын достар арасында біз бүгін “электорат” деген сәнді сөзбен атайтын адамдардың баршасы дерлік ұдайы, бұқпалап болса да, сөз ететін. Олар “қолбаспа” қолжазбаларын құныға оқып, цензураның барлық түрлерімен тыйым салынған магнитофон жазбаларын тыңдайтын, шынайы ақпаратты шетелдік “радиоауыстардың” түнгі хабарларынан алатын.

В памятной большинству из нас атмосфере тех лет общество стремилось прежде всего к духовной свободе. Об этом постоянно, хотя и полуполюгально, на кухнях и в “курилках”, в кругу самых близких друзей, говорили практически все, кого мы сегодня называем модным словечком “электорат”. Они зачитывались “самиздатовскими” рукописями, слушали запрещенные всеми видами цензуры магнитофонные записи, черпали правдивую информацию из ночных выпусков зарубежных “радиоголосов”.

Буквально дышавшая последнее десятилетие на ладан, административно-командная система рухнула, и долгожданная свобода хлынула, как говорится, из всех шлюзов, а гласность быстро переполнила все допустимые и разумные границы. Но только когда прошла эйфория первого шквала свободы, когда миновал краткий период неопределенности, мы смогли выдвинуться на стартовую позицию для рывка в будущее. Именно тогда и началось строительство нового общества, создание независимого государства с современной рыночной экономикой.

Соңғы он жылдықта шықпа жаным-шықпамен әрең жан сақтап келген әкімшілдік-әміршілдік жүйе күйреді де, аңсаған бостандық, былайша айтқанда, барлық арна атаулыдан саулап қоя берді, ал жариялылық барлық мүмкін болған және саликалы шектердің бәрін кемерінен аса тез толтырды. Бірақ бостандықтың алғашқы селіне шомып масаттану өткен кезде, белгісіздіктің қысқа кезеңі артта қалған шақта ғана біз болашаққа ұмтылыс жасау сөресіне қадам баса алдық. Нақ сол кезде жаңа қоғам құрылысы, қазіргі заманғы нарықтық экономикасы бар тәуелсіз мемлекет құру ісі басталды.

Әуел бастан-ақ және қазіргі кездің өзінде бізге саясаттың, экономиканың, қорғаныстың, әлеуметтік саланың, ішкі өмірдің, халықаралық қатынастардың барша қырларында түбегейлі жаңа міндеттер мен проблемалардың орасан зор ауқымын кешенді түрде шеше отырып, бәрін де бір мезгілде игеруге тура келіп отыр.

Бұл — біз ойлап тапқан жол емес, бүгінгі таңда барлық жаңа тәуелсіз мемлекеттер осы жолмен жүріп келеді. Әрі олардың бірде-бірі өткен жүйені сақтап қалуға немесе бұрынғы

С самого начала нам пришлось и приходится сейчас все делать одновременно, решая в комплексе огромное количество принципиально новых задач и проблем во всех аспектах политики, экономики, обороны, социальной сферы, внутренней жизни, международных отношений.

Этот путь — не наше изобретение, по нему сегодня движутся все новые независимые государства. И ни одно из них не пытается сохранить прошлую систему или реставрировать прежний “социализм”. Да никому и не дано повернуть историю вспять. Вступая на него мы могли лишь предполагать, насколько сильными будут предстоящие потрясения, насколько глубокие экономические и социальные испытания выпадут на нашу долю.

Человеческая память всегда была очень избирательной и в чем-то даже эгоистичной категорией. Конечно, каждому хочется помнить о бесплатном образовании и здравоохранении, о постоянной и спокойной работе, где можно было просидеть до самой пенсии, получая твердую ставку. Но при этом почему-то не воспомина-

“социализмді” қалпына келтіруге талпынып отырған жоқ. Өйткені тарих тегершігін ешкім кері бұра алмақ емес. Біз осы жолға түскенде, алдымызда тосып тұрған күйзелістердің қаншалықты күшті боларын, қаншалықты терең экономикалық және әлеуметтік сынақтың иыққа түсерін ғана елестете алдық.

Адам зердесі әрдайым аса талғампаз және белгілі бір дәрежеде тіпті өзімшіл категория болатынды. Әлбетте, әркімнің де тегін білім алу мен денсаулық сақтауды, тұрақты жалақы алып, зейнеткерлікке дейін отыруға болатын орнықты және жайлы жұмысы болғанын есте тұтқысы келеді. Бірақ осы ретте, неліктен екенін қайдам, мына жәйт еске түспейді: егер сіз жоғары білікті маман болсаңыз, сіздің білім-білігіңіз бен қабілетіңіз сол тұста қаншалықты әділ бағаланатын еді? Немесе керісінше, мынадай сұрақ неге туындамайды: сіздің еңбегіңіз, тіпті өзіңіз жұмыс істейтін ұйымыңыз жалпы біреуге керек пе еді?

Иә, бұрынғы жалған социализмнің көптеген елестері сейілді. Бірақ әлі де өткенді марапаттауға, теңгермешілікті әлеуметтік әділеттіліктің

етсе о том, насколько объективно оценивались ваши знания и способности, если вы были специалистами высокого класса. Или, наоборот, не возникает вопрос: а нужен ли был ваш труд вообще кому-либо, вместе с той организацией, в которой вы работали?

Да, многие иллюзии прежнего псевдосоциализма рассеялись. Но есть еще люди, склонные идеализировать прошлое, ностальгически вспоминать об уравниловке как о высшем проявлении социальной справедливости. Психологически это понятно и объяснимо: мол, вот бы время повернулось вспять! И невдомек им, что нельзя уберечь стены при разрушенном фундаменте. Так же, как невозможно сохранить всю прежнюю социальную надстройку при разваленной, разодранной на части экономике.

Давайте вспомним ту же карточно-талонную систему распределения основных товаров. Не в суровые военные годы, а в так называемые благополучные шестидесятые, семидесятые и восьмидесятые страна испытывала дефицит буквально во всем. В продаже не было самых элементарных вещей, вплоть до мыла, спичек,

жоғары көрінісі ретінде аңсауға бейіл адамдар бар. Психологиялық тұрғыдан мұның өзі ұғынықты да түсінікті: уақыт кері қайтып келер болса, шіркін! Бірақ оларға іргетасы қираған үйдің қабырғасын сақтаудың мүмкін еместігі беймәлім. Сол сияқты күйреп кеткен, жұлым-жұлымы шыққан экономика тұсында да бұрынғы бүкіл әлеуметтік қондырманы сақтап қалу мүмкін емес.

Негізгі тауарларды бөлудің атышулы карточкалық-талондық жүйесін еске түсірейікші. Сұрапыл соғыс жылдары емес, берекелі делінетін алпысыншы, жетпісінші және сексенінші жылдары ел түптеп келгенде барлық заттың тапшылығын басынан кешті. Сатуда ең қарапайым заттар, тіпті сабын, сіріңке, электр лампочкалары, тұз, қант, кір жуатын ұнтақ және күнделікті тұтынылатын көптеген басқа заттар болған жоқ. Адамдар жартылай бос тұрған сөрелерде ілуде бір көрінген нәрсенің бәрінен қор жинайтын. Қазақстан астанасында 1988 жылдың маусым айы күндерінде ас тұзының жарты жылдық қоры сатылып кетті. Республика үкіметі орасан зор күш-жігер жұмсай

электролампочек, соли, сахара, стирального порошка и многих других предметов повседневного спроса. Люди запасались абсолютно всем, что можно было изредка увидеть на полупустых прилавках. В столице Казахстана в июньские дни 1988 года за три дня был распродан полугодовой запас поваренной соли. Правительство республики с огромным напряжением сил выбивало в многочисленных кабинетах Москвы фонды на продукты питания и табачные изделия для обеспечения комбайнеров и механизаторов, занятых на уборке урожая.

Давайте вспомним обо всем этом — о повальной уравниловке и плохо прикрытой бедности, всевластии диктатуры и собственной не востребованности, фарисействе пропаганды и невозможности изменить свою жизнь к лучшему. А вспомнив, зададимся вопросом: надо ли жалеть о том, что социализм со всеми его “преlestями” безвозвратно ушел в прошлое?

Будем откровенны: много трудностей нам пришлось испытать и в первые годы нашей независимости, когда Казахстан никак не мог избавиться от влияния бывшего “народнохо-

отырып, егін орағына қатысатын комбайншылар мен механизаторларды тамақ және темекі өнімдерімен қамтамасыз ету мақсатында қор құру үшін Мәскеудің қисапсыз кабинеттеріне алақан жаятын.

Осының бәрін — жаппай теңгермешілік пен бәрібір көрініп тұратын кедейшілік, диктатураның шексіз билігі мен жеке басымыздың қажетсіздігі, насихаттың аярылығы мен өз өмірімізді жақсы жағына қарай өзгерту мүмкін еместігі жайын еске түсірейікші. Еске түсірейік те өзімізге сауал қоялықшы: өзінің күллі “сәнімен” социализмнің құрдымға кеткеніне өкіну қажет пе?

Ашығын айтайық: Қазақстан бұрынғы “КСРО халық шаруашылығы кешенінің” ықпалынан айрыла алмай әлектенген тәуелсіздігіміздің алғашқы жылдары да басымыздан көп қиындықтарды өткеруге тура келді. Мұның үстіне әңгіме біздің толық экономикалық дербестігіміз, қалыптасқан әрі салықалы, экономикалық жағынан тиімді шаруашылық байланыстарды түпкілікті үзу жайында болған жоқ еді ғой. Қазақстан мәселені ешқашан

зййственнного комплекса СССР”. Причем речь ведь не шла о нашей полной экономической самоизоляции, окончательном разрыве устоявшихся и разумных, экономически оправданных хозяйственных связей. Никогда Казахстан таким образом вопроса не ставил и подобных инициатив не проявлял. Напротив, уже тогда мы во весь голос говорили о необходимости экономической интеграции. И в дальнейшем жизнь полностью подтвердила правильность и разумность той нашей позиции.

Но нас несло по беспорядочным волнам проводимой Москвой политики, раз за разом ввергая в очередные витки кризиса. Так продолжалось вплоть до января 1992 года, когда разом были отпущены цены, что вызвало шоковый удар и непоправимое потрясение во всех бывших советских республиках.

И только с введением собственной национальной валюты мы смогли самостоятельно взяться за лечение этого страшного недуга и проведение независимого экономического курса. Поэтому на обуздание инфляции нам понадобилось больше двух лет. Только в прошлом

бұлай қойған емес және мұндай бастамалар жасаған емес. Керісінше, сол кездің өзінде-ақ біз экономикалық интеграцияның қажеттігі туралы бар дауыспен жар салдық. Кейіннен өмірдің өзі біздің сол айқындамамыздың дұрыстығы мен көшелілігін толығымен қуатады.

Бірақ біз Мәскеу жүргізіп отырған, әлсін-әлсін дағдарыстың кезекті құрдымына итермеленген саясаттың аласапыран толқынында қалт-құлт етіп кете бардық. Баға бірден босатылып, барлық бұрынғы кеңестік республикалар есеңгірерлік соққы алып, орны толмас күйзеліске ұшыраған 1992 жылдың қаңтарына дейін солай болып келді.

Тек өзіміздің ұлттық валютамызды енгізгеннен кейін ғана біз осы бір қауіпті кеселді өз бетімізбен емдеуді қолға алып, тәуелсіз экономикалық бағыт жүргізе бастадық. Сондықтан инфляцияны ауыздықтауға бізге екі жылдан астам уақыт керек болды. Тек өткен жылы ғана бізге оның деңгейін қауіпсіз шекке дейін төмендетудің сәті түті.

году нам удалось добиться снижения ее уровня до безопасных пределов.

Вчерашние школьники, которые сегодня все увереннее входят в общественную и экономическую жизнь страны, конечно, не помнят уклада и психологии нашего бытия семи-восемилетней давности. Но его хорошо помнят их родители. Пусть они расскажут детям правду о том времени. Молодые люди, завтрашние руководители, менеджеры, бизнесмены, государственные служащие — словом, все те, кто станут активными участниками экономической и общественно-политической жизни страны, будут развивать ее производственный и духовный потенциал, должны знать всю, без прикрас, правду истории, чтобы не допустить повторения убогого прозябания своего народа.

Мне могут возразить: дескать, чем сегодняшняя жизнь людей лучше, нежели вчерашняя или позавчерашняя? Да, я знаю, проблем у нас имеется еще очень много, особенно в социальной сфере. И вам хорошо известно, что практически весь первый квартал текущего года я непосредственно занимался решением наиболее острых

Бүгінгі таңда еліміздің қоғамдық және экономикалық өміріне барған сайын сенімдірек қадам басқан мектеп оқушылары, әлбетте, біздің жеті-сегіз жыл бұрынғы болмысымыздың салты мен психологиясын білмейді. Бірақ бұл олардың ата-анасының есінде жақсы сақталған. Олар балаларына сол уақыт туралы шындықты айтып берсін. Жастар, ертеңгі басшылар, менеджерлер, бизнесмендер, мемлекеттік қызметшілер, біз сөзбен айтқанда, еліміздің экономикалық және қоғамдық саяси өмірінің белсенді қатысушылары болып шығатын, оның өндірістік және рухани әлуетін дамытатын адамдар өз халқының мешеу күй кешуінің қайталануына жол бермеу үшін тарихтың ешбір боямасы жоқ күллі шындығын білуге тиіс.

Маған: адамдардың бүгінгі өмірінің кешегі немесе арғы күнгіден несі артық деп дау айтылуы мүмкін. Иә, бізде, әсіресе әлеуметтік салада проблемалардың әлі көп екенін мен білемін. Үстіміздегі жылдың бірінші тоқсаны бойы менің мейлінше көкейкесті және толғағы жеткен мәселелерді шешумен тікелей айналысқаным өздеріңізге жақсы мәлім. Жалақы, зейнетақы

и наболевших вопросов. Напомню, что во главу угла были поставлены ликвидация задолженности с выплатами заработной платы, пенсий и пособий, приватизация, развитие малого и среднего бизнеса.

Вы также знаете о выводах и оценках, которые мною были даны деятельности исполнительных органов всех уровней, а также о принятых мерах и первых положительных сдвигах. К деятельности правительства и акимов, руководителей министерств и комитетов предъявлены жесткие требования. Перед ними поставлены конкретные задачи по улучшению работы на всех направлениях экономики, повышению эффективности реформ, наведению в этом деле порядка и снижению социальных издержек.

То, что было сделано под нажимом Президента, для руководителей всех уровней должно стать повседневной нормой. И я тщательно слежу за этим. Раньше я уже говорил, и теперь специально повторяю: в случае если правительство в установленные сроки не справится в полном объеме с поставленными задачами и народ

мен жәрдемақы төлеуге байланысты берешекті жою, жекешелендіру, шағын және орташа бизнесті дамыту мәселенің басты түйіні болғанын естеріңізге сала кетейін.

Барлық деңгейдегі атқарушы органдардың қызметі жайындағы менің тұжырымдарым мен оларға берген бағам туралы, сондай-ақ, қолданылған шаралар мен алғашқы оңды ілгерілеушіліктер туралы да білесіздер. Үкімет пен әкімдердің, министрліктер мен комитеттер басшыларының қызметіне қатаң талаптар қойылды. Олардың алдына экономиканың барлық бағыттарында жұмысты жақсарту, реформалардың тиімділігін арттыру, осы істе тәртіп орнату және әлеуметтік ағаттықтарды азайту жөнінде нақты міндеттер қойылды.

Президенттің қысымымен жасалған іс барлық деңгейдегі басшылар үшін күнделікті нормаға айналуға тиіс. Мен мұны қатаң қадағалап отырмын. Бұрынырақ бұл жайында айтқан болатынмын, ал қазір әдейі қайталайын: егер үкімет қойылған міндеттерді белгіленген мерзімде толық көлемінде атқара алмаса әрі халық реформалардың өз игілігі үшін іске асырылып

реально не почувствует, что реформы делаются ему во благо, с моей стороны будут приняты другие меры. Но поставленная цель в любом случае должна быть достигнута.

А сегодня всем нам нужно консолидировать усилия, не допустить в стране разброда, раскола общества на противостоящие блоки и движения, сплотить свои усилия для преодоления трудностей. А где-то все-таки и потерпеть.

По прошествии времени отчетливо видны все наши ошибки и недостатки. Анализируя недавнее прошлое, понимаешь, что большинство из них трудно было избежать, хотя есть и такие, от которых можно и нужно было застраховаться. Поэтому, выправляя недочеты, всем нам следует работать и двигать реформы дальше. Необходимо во что бы то ни стало сохранять политическую волю, не допускать сбоев и шараханья в осуществлении выбранной нами стратегической линии. И тогда недавнее прошлое уже не будет восприниматься частью нашего населения исключительно лишь в розовом свете.

жатқанын нақты сезінбейтін болса, менің тарапымның басқа шаралар қолданылатын болады. Бірақ қойылған мақсатқа қалай да қол жеткізілуге тиіс.

Ал бүгінгі таңда біздің бәрімізге күш қосу, елде берекесіздікке, қоғамның қарама-қарсы блоктар мен қозғалыстарға бөлшектелуіне жол бермеу, қиындықтарды еңсеру үшін күш-жігерімізді топтастыру қажет. Кей сәтте дегенмен төзу де керек.

Уақыт өте келе біздің барлық қателіктеріміз бен кемшіліктеріміз айқын көрініп келеді. Таяудағы өткенімізге талдау жасай отырып, олардың көпшілігінен айналып өтудің қиын болғанын, алайда алдын алуға болатындары да орын алғанын түсінеміз. Сондықтан да кемітіктерімізді түзей отырып, баршамызға жұмыс істеп, реформаларды ілгері қарай жылжыту қажет. Қайткенде де саяси еркімізді сақтап қалу, өзіміз таңдап алған стратегиялық желіні жүзеге асыруда іркілістер мен бұраландарға жол бермеу қажет. Сонда кешелергі өткеніміз халықтың бір бөлігіне тек мамыражай заман сияқты болып көрінбейді.

III. НАЦИОНАЛЬНОЕ СОГЛАСИЕ — ОСНОВА ПОЛИТИЧЕСКОЙ СТАБИЛЬНОСТИ

Национальное согласие — это не столько вопрос теоретических дискуссий, сколько вопрос практики, ежедневно реализуемой государством политики. Мы имеем право сказать, что эта политика в Казахстане достаточно рациональна и взвешенна.

В чем можно согласиться с Лениным, так это в том, что практика действительно есть критерий истины. А истина состоит в том что результаты нашей национальной политики очевидны.

Вспомните жесткие дискуссии о гражданстве три-четыре года назад или дискуссии о языке накануне референдума по Конституции в 1995 году. Мы не скрываем, что конфликтный потенциал в межнациональных отношениях в первые годы независимости был достаточно велик. В 1992—1993 годах каждый четвертый казахстанец был серьезно обеспокоен угрозой обострения межнациональных отношений. Сегодня же, по

III. ҰЛТТЫҚ ТАТУЛЫҚ — САЯСИ ТҰРАҚТЫЛЫҚ НЕГІЗІ

Ұлттық келісім дегеніміз — тегінде теориялық пікірсайыс мәселесінен көрі көбінесе практиканың, мемлекет күнбе-күн іске асыратын саясаттың мәселесі. Әлбетте, біз Қазақстанда бұл саясат негізінен дәйекті де салиқалы жүргізіліп келеді деп айта аламыз.

Егер Ленинмен бір нәрсе жөнінде келісуге болады десек, онда практика дегеніміз шын мәнінде ақиқаттың өлшемі деген тұжырымына келісуіміз керек. Ал ақиқат мынада: біздің ұлттық саясатымыздың практикалық нәтижелері көз алдымызда.

Осыдан үш-төрт жыл бұрынғы азаматтық мәселесі төңірегіндегі қатаң пікірсайыстарды немесе Конституция жөніндегі 1995 жылғы референдум қарсаңындағы тіл туралы пікірсайыстарды естеріңізге түсіріңіздерші. Біз тәуелсіздіктің алғашқы жылдарында ұлтаралық қатынастарда қақтығыстар ықтималдығы күшті болғанын жасырмаймыз. 1992—1993 жылдары әрбір төртінші қазақстандықты ұлтаралық қатынастардың ушығу катері қатты мазалаған

разным данным, число тех, кого тревожит эта проблема, снизилось до 5—6 процентов.

Состояние массового сознания — чуткий барометр. И когда он отмечает устойчивое снижение обеспокоенности общества состоянием межнациональных отношений, это свидетельствует о верно избранном векторе национальной политики. То есть время само расставило все по своим местам и доказало правоту наших подходов к решению существовавших проблем.

Есть и другое достоверное свидетельство рациональности нашей политики. Это — существенное снижение уровня миграции. Замечу, кстати, что поднимается эта проблема не всегда корректно. Говоря о миграции, некоторые наблюдатели и эксперты не хотят видеть того простого факта, что миграционный отток из Казахстана, и в довольно значительных размерах, происходил и в 1980-е годы. Связано это было со многими причинами. Прежде всего — с завершением определенного жизненного цикла целого поколения людей. Многие из тех, кто приехал осваивать целину или прибыл по

еді. Бүгінгі таңда, әр түрлі деректерге қарағанда, осы проблемаға байланысты біршама алаңдаушылық білдіретін қазақстандықтардың саны 5—6 процентке дейін төмендеді.

Бұқаралық сананың жай-күйі — сезімтал барометр. Дәл осы барометр қоғамның ұлтаралық қатынастар саласындағы ахуалына алаңдаушылығының ұдайы төмендеп келе жатқанын көрсетсе, мұның өзі ұлттық саясат бағдарының дұрыс таңдап алынғанының куәсі. Яғни уақыттың өзі бәрін орын-орнына қойып, біздің орын алған проблемаларды шешуге деген көзқарасымыздың дұрыстығын дәлелдеді.

Біздің саясатымыздың ұтымдылығының басқа да бұлтартпас куәсі бар. Бұл — көші-қон деңгейінің едәуір төмендеуі. Атап өтетін бір жәйт, бұл проблема әрдайым бірдей сыпайы қойыла бермейді. Көші-қон туралы айтқанда, кейбір байқаушылар мен сарапшылар мынадай қарапайым фактіні — 1980 жылдардың өзінде-ақ Қазақстаннан тысқары жерлерге көшудің орын алғанын, әрі көп мөлшерде орын алғанын көргісі келмейді. Мұның көптеген себептері бар еді. Ең алды-

оргнабору на промышленные гиганты Казахстана, отработав свой срок, попросту возвращались домой. И это не вызывало никаких политических коллизий. Однако после распада Союза миграционный отток стал зачастую трактоваться через призму политики. Это отчасти соответствует истине. Но только отчасти.

Во-первых, значительная часть мигрантов относилась к той же категории, что и в прошлые годы, — люди возвращались на свою родину.

Во-вторых, уехало значительное количество военных и членов их семей по той тривиальной причине, что военная инфраструктура распавшегося государства не могла оставаться прежней из-за отсутствия самого государства. Так что здесь никаких вопросов к Казахстану и быть не может.

В-третьих, возникло новое явление — после распада страны многие почувствовали определенный дискомфорт, опасение за свое будущее, неуверенность, всегда возникающую у любого человека в новых обстоятельствах. Тем более миллионы людей столкнулись не только с изме-

мен. бұл адамдардың тұтас бір ұрпағының белгілі бір ғұмыр өрісінің аяқталуына байланысты болды. Тың игеруге келгендердің және Қазақстанның өнеркәсіп алыптарына ұйымдасқан түрдегі іріктеу бойынша жұмысқа келгендердің көпшілігі мерзімді жұмысын атқарып, үйлеріне қайта оралып жатты. Ал мұның өзі ешқандай саяси қыбыр-жыбыр туғызған емес. Алайда, Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін көші-қон ағысына жиі-жиі саяси мән беріле бастағаны түсінікті. Мұның ішінара шындыққа сәйкестігі де бар. Тек ішінара ғана.

Біріншіден, қоныс аударушылардың едәуір бөлігі бұрынғы жылдардағылар қатарына жататын адамдар еді, олар өз отанына оралып жатты.

Екіншіден, бірталай әскерилер мен олардың отбасы мүшелері көшіп кетті, — мұның да қарапайым себебі бар, өйткені ыдыраған мемлекеттің әскери инфрақұрылымы бұрынғы мемлекеттің өзі болмаған соң тұрақтап қала алмайтын еді. Сондықтан, бұл жерде Қазақстанға ешқандай кінә қойылуға тиіс емес.

Үшіншіден, жаңа бір құбылыс пайда болды — көптеген адамдар белгілі бір қолайсыздықты

нениями, скажем так, лично-биографического характера, но и переменами, вызванными колоссальным социальным напряжением в связи с изменением как государственного устройства, так и характера социально-экономической организации общества. Подобные явления происходили в разные времена в разных частях планеты даже при самых мягких формах распада единого государства. Кстати, аналогичное происходит сейчас и в Юго-Восточной Азии, и на Африканском континенте.

В-четвертых, мог ли кто-нибудь представить десять лет назад, что, например, у сотен тысяч немцев появится возможность легально и в огромных масштабах возвращаться на этническую родину? Тем более что ею является одно из наиболее развитых и стабильных государств мира — Федеративная Республика Германия. Если бы такое право появилось в 1970—1980-е годы, то миграционный отток, наверное, был бы не менее, а, может быть, и более масштабным. Далее. Была ли возможность свободного и беспрепятственного переезда греков в Грецию, поляков — в Польшу и т. д.? Нет, раньше такой

сезініп, өз келешегін ойлап хауіптенді, жаңа жағдайда әрбір адамның бойында әрқашан пайда болатын сенімсіздікті бастан кешірді. Бұған миллиондаған адамдардың, былайша айтқанда, жеке өмірбаяндық сипаты бар өзгерістермен ғана емес, мемлекеттік құрылыстағы, қоғамның әлеуметтік-экономикалық ұйымдастырылуындағы орасан зор жаңғырулар туындатқан әлеуметтік қиыншылықтарға ұшырасқан кездегі көңіл-күйін қосыңыз. Мұндай құбылыстар әр кезде, планетаның әр бөлігінде бір кездегі тұтас мемлекеттер саликалы жолмен ыдыраған сәттердің өзінде де орын алып келген еді. Айталық, осындай жағдай қазір Оңтүстік-Шығыс Азияда да, Африка құрылығында да орын алып отыр.

Төртіншіден, осыдан он жыл бұрын, мәселен, жүздеген мың немістерге заңды түрде және орасан зор ауқымда этностық отанына, онымен қоса дүние жүзінің барынша дамыған әрі орнықты мемлекеттерінің бірі — Германия Федерациялық Республикасы сияқты отанына қайтып оралатын мүмкіндік туады-ау деп кім ойлай алар еді? Егер осындай құқық 1970—1980 жылдары берілген болса, онда, бәлкім, көші-қон ағыны

возможности не существовало. При советской власти выезды за границу, как правило, были запрещены или имели политическую подоплеку. Достаточно вспомнить, что эмиграция евреев в Израиль была сопряжена с острым политическим торгом между советским правительством и Западом.

Поэтому давайте будем честны и признаем, что именно предоставление законами страны свободы выбора места жительства, либерализация всей политической сферы сыграли ключевую роль в этом процессе, а вовсе не какая-то дискриминационная политика государства.

Наконец, нельзя не считаться с тем фактом, что многие народы стран СНГ, строя свои независимые государства, стали, если говорить языком правовых терминов, титульными нациями. И вполне естественно их стремление укрепить государственность, сохранить свой язык, культуру, традиции, восстановить историческое наследие. Это мощный и объяснимый эмоциональный мотив.

Миграционный пик в Казахстане приходится на 1992—1994 годы. Сегодня ситуация в значи-

бұдан кем емес, тіпті ауқымдырақ болар еді. Әрірек барайық. Гректердің Грекияға, поляктардың Польшаға және тағы басқалардың басқа елдерге еш кедергісіз еркін қоныс аудару мүмкіндігі болды ма? Жоқ, бұрын ондай мүмкіндік болған жоқ. Кеңес өкіметі тұсында әдетте шетелге кетуге тыйым салынды немесе оған саяси астар берілді. Бұл орайда еврейлердің Израильге көшуі кеңес үкіметі мен батыстың арасында шиеленісті саяси қажасу туғызғанын еске түсірсек те жеткілікті.

Сондықтан әділ болайық және бұл процесте мемлекеттің қайдағы бір кемсіту саясаты емес, тұрғылықты жерді таңдау еркіндігін берген еліміз заңдарының, күллі саяси саланы ырықтандырудың шешуші рөл атқарғанын мойындайық.

Ақырында, ТМД-ның көптеген халықтарының өз тәуелсіз мемлекеттерін құра отырып, өз елдерінде, құқық терминдерінің тілімен айтқанда, басты ұлтқа айналу фактісімен санаспауға болмайды. Демек, бұл халықтардың мемлекеттікті нығайтуға, өз ана тілін, мәдениетін, дәстүрлерін сақтауға, тарихи мұраны

тельной степени стабилизировалась. По статистическим данным, представленным мне, в 1996 году количество выезжающих сократилось в 3,2 раза по сравнению с 1994 годом. Помимо миграции за пределы Казахстана, происходит ведь и обратный процесс — реэмиграция, то есть возврат тех, кто выехал ранее из Казахстана. Это, кстати, касается всех национальностей и групп населения. Например, по сообщению казахстанского посольства в Германии, тысячи наших бывших сограждан немецкой национальности высказывают желание вернуться в Казахстан. Словом, в дискуссиях о том, что служило основной причиной миграции — факторы экономического или политического порядка, кажется, поставлена точка. Иного быть и не могло, ибо стоило заработать крупным промышленным предприятиям, как мы стали наблюдать значительное сокращение темпов миграции.

В целом же, по расчетам специалистов, можно прогнозировать существенную стабилизацию в миграционных процессах. Статистика беспристрастно регистрирует направление об-

қалпына келтіруге деген ұмтылысы занды. Мұның өзі қуатты әрі әбден түсінікті сезім.

Көші-қонның шарықтау шыңы 1992—1994 жылдардың үлесіне тиеді. Бүгінгі күні ахуал бірсыдырғы тұрақтанып отыр. Таяуда маған берілген статистика мәліметтеріне қарағанда 1996 жылы елден кетуші орыстардың саны 1994 жылмен салыстырғанда 3,2 есе қысқарған. Қазақстаннан тысқары жерлерге қоныс аударумен бірге, кері процесс — қайтып оралу, яғни бұрынырақ Қазақстаннан кеткендердің кері қайтып келу процесі де жүріп жатыр. Мұның, айтпақшы, халықтың барлық ұлттары мен топтарына қатысы бар. Мәселен, Германиядағы Қазақстан елшілігінің деректері бойынша, ұлты неміс біздің бұрынғы мыңдаған азаматтарымыз Қазақстанға қайтып келуге тілек білдіруде. Сөйтіп қоныс аударудың негізгі себебі не, экономикалық әлде саяси тұрғыдағы факторлар ма, деген пікірталасқа нүкте қойылған тәрізді. Басқадай болуы мүмкін де емес еді. Ірі өнеркәсіп орындарының жұмыс істей бастауы мұң екен, біз қоныс аудару қарқынының едәуір мөлшерде қысқарғанын байқай бастадық.

ественных процессов, тем более миграционных. В данном случае она регистрирует одно из внешних проявлений стабильности межнациональных отношений.

* * *

Мы создали Ассамблею народов Казахстана, являющуюся уникальным общественным институтом реализации национальной политики в новых условиях. Институт этот был невозможен, да и, скажем прямо, не нужен в условиях тоталитарного общества, поскольку национальная политика тогда, как мы знаем, осуществлялась иными средствами и в иных формах.

Результаты деятельности Ассамблеи получили признание не только в Казахстане. Представители авторитетных во всем мире международных организаций, изучая опыт гармонизации межнациональных отношений в Казахстане, отмечают, что он достоин изучения.

К такому выводу, например, пришли участники трех конференций ОБСЕ во главе с ее Верховным комиссаром по делам национальных

Тұтас алғанда, мамандардың есептеулері бойынша, көші-қон процесінің айтарлықтай тұрақтанатынын болжауға болады. Статистика қоғамдық процестер, әсіресе көші-қон процестерінің бағытын бұлжытпай тіркейді. Бұл ретте ол ұлтаралық қатынастар тұрақтылығының сыртқы көріністерінің бірін тіркеп отыр.

* * *

Біз жаңа жағдайларда ұлттық саясатты іске асырудың бірегей қоғамдық институты болып табылатын Қазақстан халықтары ассамблеясын құрдық. Бұл институт тоталитарлық қоғам жағдайында мүмкін емес әрі, турасын айтсақ, керексіз еді. Өйткені ол кезде ұлттық саясат өзгеше құралдармен және өзгеше нысандарда жүзеге асырылғанын білеміз.

Ассамблея қызметінің нәтижелері тек Қазақстанда ғана танылып қойған жоқ. Бүкіл әлемдегі беделді халықаралық ұйымдардың өкілдері Қазақстандағы ұлтаралық қатынастарды жарасымды ету тәжірибесін зерделей келіп, оның зейін қоюға лайық екенін атап көрсетті.

меньшинств господином Ван дер Стулом. В декабре прошлого года под его председательством в Швейцарии прошел “круглый стол” по вопросам национальной политики в Казахстане. Официальное заявление председателя, распространенное в ОБСЕ, гласит, что “руководство Республики Казахстан проводит последовательную политику обеспечения необходимых условий для реализации интересов всех этнических групп в стране и дальнейшей гармонизации межэтнических отношений. Приверженность этой политике при поддержке большинства гражданских институтов и граждан и содействии международного сообщества, включая ОБСЕ, является прочной основой для дальнейшей стабилизации межэтнических отношений в стране”.

Эта высокая международная оценка просто так не дается, и за ней стоит большая и напряженная работа. В том числе — работа всех присутствующих в этом зале. Мне бы хотелось в связи с этим еще раз выразить всем вам благодарность.

Мәселен, Еуропадағы қауіпсіздік және ынтымақтастық ұйымының (ЕХЫҰ) үш конференциясына қатысушылар осы ұйымның аз ұлттар істері жөніндегі жоғарғы комиссары Ван дер Стул мырза бас болып осындай қорытындыға келді. Өткен жылдың желтоқсан айында оның төрағалық етуімен Швейцарияда қазақстандағы ұлттық саясат мәселелері бойынша “дөңгелек үстел” өткізілді. ЕХЫҰ-да тартылған төрағаның ресми мәлімдемесі “Қазақстан Республикасының басшылығы елдегі барлық этностық топтардың мүдделерін іске асыру және ұлысаралық қатынастарды одан әрі жарасымды ету үшін қажетті жағдайларды қамтамасыз ету саясатын дәйекті түрде жүргізіп отыр. Азаматтық институттар мен азаматтардың көпшілігінің қолдауы және ЕХЫҰ-ны қоса алғанда, халықаралық қоғамдастықтың жәрдем жасауы жағдайында осындай саясатқа адалдық елде ұлысаралық қатынастарды әрі қарай тұрақтандыру үшін берік негіз болып табылады”, — деп жариялады.

Осынау халықаралық жоғары баға тектен-тек берілмейді және оның астарында ауқымды да тынымсыз жұмыс жатыр. Бұл мұның ішінде

Некоторые члены Ассамблеи включены ОБСЕ в число международных экспертов по проблемам межнациональных отношений. Ваш опыт изучается во многих странах СНГ. Одним из указов президента Российской Федерации Б. Н. Ельцина поставлена задача рассмотреть вопрос о создании в стране института, подобного нашей Ассамблее. Аналогичная структура создается и в Кыргызстане.

Говоря о вашей деятельности, следует признать, что Ассамблея вносит большой вклад в сохранение и укрепление межнационального единства и согласия. Это и участие в общественной экспертизе новых законопроектов в области национальной политики. Это и масштабная работа с республиканскими и региональными национальными культурными центрами — как главными рычагами возрождения национального языка, культуры, традиций и обычаев. Это и проведение съездов, фестивалей этносов, организация национальных средств массовой информации, выпуск литературы на языках народов Казахстана. Это и работа по укреплению связей с казахской

осы залда қатысып отырған адамдардың баршасының жұмысы. Осы орайда сіздердің барлығыңызға тағы да алғыс айтқым келеді.

Ассамблеяның кейбір мүшелерін ЕХЫҰ ұлтаралық қатынастар проблемалары жөніндегі халықаралық сарапшылар қатарына енгізді. Сіздердің тәжірибеңізді ТМД-ның көптеген елдері зерделеуде. Ресей Федерациясының Президенті Б. Н. Ельциннің жарлығының бірінде біздің Ассамблеямыз тәрізді институт құру туралы мәселе қарау міндеті қойылған. Осындай құрылым Қырғызстанда да құрылуда.

Сіздердің қызметіңіз туралы айтқанда, Ассамблея ұлтаралық бірлік пен татулықты сақтауға және нығайтуға зор үлес қосып отырғанын мойындаған жөн. Мұның ішінде ұлттық саясат саласында жаңа заң жобаларына қоғамдық сараптама жасауға қатысу да бар. Мұның ішінде ұлт тілдерін, мәдениетін, дәстүрлері мен салттарын жаңғыртудың басты тетіктері ретінде республикалық және аймақтық мәдени орталықтармен жүргізілетін ауқымды жұмыс та бар. Мұның ішінде ұлыстардың съездерін, фестивальдерін өткізу де,

диаспорой за рубежом и представителей наших этнических групп с исторической родиной. Это и позитивные сдвиги в области образования национальных меньшинств.

Сегодня в республике издаются газеты на 11 национальных языках, телестудии вещают на 12, радиостанции — на 6 языках народов Казахстана. Это солидная база для создания информационного пространства в целях национального самовыражения и развития.

Открываются также национальные детские сады, школы. В республике на семи родных языках в дошкольных учреждениях обучаются и воспитываются 426 тысяч детей, а в общеобразовательных школах — свыше 3 миллионов. Около 106 тысяч детей представителей национальных меньшинств свой родной язык изучают как самостоятельный предмет. Хочу отметить благородную и полезную инициативу павлодарцев. Там открыта Школа национального возрождения на 500 учащихся, где обучение и воспитание ведется на 9 языках этнических групп.

Введены квоты Ассамблеи для поступающих в вузы. В 1996 году более девяти процентов ка-

ұлттық бұқаралық ақпарат құралдарын ұйымдастыру да, Қазақстан халықтарының тілдерінде әдебиет шығару да бар. Мұның ішінде шетелдегі қазақ диаспорасымен және біздің этностық топтарымыз өкілдерінің тарихи отанымен байланыстарын нығайту жөніндегі жұмыс та бар. Мұның ішінде аз ұлттарға білім беру саласындағы он ілгерілеулер де бар.

Бүгінгі таңда республикада II ұлт тілінде газет шығарылады. Телестудиялар Қазақстан халықтарының 12 тілінде және радиостанциялар 6 тілінде хабар береді. Мұның өзі ұлттың өзін-өзі көрсетуі мен өркендеуінің ақпараттық кеңістігін құру үшін саликалы негіз болып табылады.

Сондай-ақ, ұлттық балабақшалар, мектептер ашылуда. Республикада мектепке дейінгі тәрбие беру мекемелерінде жеті ана тілінде 426 мың, ал жалпы білім беретін мектептерде — 3 миллионнан аса бала оқытылып, тәрбиеленеді. Аз ұлт өкілдерінің 106 мың баласы өз ана тілін дербес пән ретінде оқып-үйренеді. Павлодарлықтардың ізгі де пайдалы бастамасын атап көрсеткім келеді. Мұнда 500 оқушыға арналған ұлттық жаңғыру мектебі ашылған, онда оқу және

захстанских студентов, или почти две тысячи человек, стали обучаться именно по такой квоте. В общем же доля представителей национальных меньшинств на первых курсах вузов за два года увеличилась от 12 до 17,7 процента. Всего начиная с 1995 года в вузы республики поступило 4600 представителей национальных меньшинств. Эта работа — крайне важная и нужная, ее не следует рассматривать как кратковременную кампанию.

Готовясь к нынешней сессии, я попросил специально подобрать статистику по национальному составу служащих государственных органов. Данные очень интересны. Например, в администрации Президента работают казахи и русские, украинцы и белорусы, корейцы и уйгуры, татары и болгары. Состав правительства сегодня такой: казахов — восемь человек, русских, украинцев — столько же и один татарин. Разумеется, это соотношение может меняться, но мотивом таких изменений будут только деловые качества человека. В судебной системе всех уровней представлены казахи, русские, украинцы, татары, корейцы, немцы, ингуши, армяне,

тәрбие беру ісі этностық топтардың 9 тілінде жүргізіледі.

Жоғары оқу орындарына түсу кезінде Ассамблея квоталары енгізілді. 1996 жылы қазақстандық студенттердің 9 проценттен астамы немесе 2000-ға жуық адам нақ осындай квотамен оқуға түсті. Жалпы алғанда жоғары оқу орындарының бірінші курстарындағы аз ұлт өкілдерінің үлесі 12 проценттен 17,7 процентке дейін артты. Барлығы, 1995 жылдан бастап республика жоғары оқу орындарына аз ұлттардың 4600 өкілі түсті. Бұл өте-мөте қажетті де маңызды жұмыс әрі оған уақытша науқан деп қарамау керек.

Осы сессиямызға әзірлік кезінде мен мемлекеттік органдар қызметшілерінің ұлттық құрамы туралы статистиканы арнайы әзірлеуді өтіндім. Деректер қызғылықты болып шықты. Мәселен, Президент әкімшілігінде қазақтар мен орыстар, украиндар мен беларусьтар, корейлер мен ұйғырлар, татарлар мен болгарлар жұмыс істейді. Үкімет құрамы бүгінгі таңда мынадай: онда сегіз қазақ, осыншама орыс, украин және бір татар бар. Әрине, бұл арақатынастың өзгеруі

узбеки, поляки, белорусы, молдаване, евреи, уйгуры, азербайджанцы, чеченцы, башкиры, чувашы, осетины, киргизы. Скажите, где, в какой стране СНГ есть подобное? И тем не менее, то тут, то там появляются всякого рода радетели, которые хотят выглядеть святее папы римского и продолжают рассуждать о неких национальных притеснениях в Казахстане. Скажу по этому поводу просто. Если есть искренняя озабоченность судьбой соплеменников, то окажи реальную финансовую, экономическую поддержку развитию культуры, языка, помощи становлению бизнеса среди своих соотечественников. Такой подход демонстрируют многие страны во всем мире. Но если, кроме обветшалых лозунгов, за душой ничего нет, то следует оставить в покое людей, которые сердцем и разумом приняли свое новое государство, новое гражданство. Ибо голая политическая трескотня без реальных механизмов цивилизованной поддержки своих диаспор за рубежом ни к чему, кроме как к межнациональному напряжению не ведет.

де ықтимал. Бірақ ондай өзгерістерге тек адамның іскерлік сипаттары ғана негіз болады. Барлық деңгейдегі сот жүйесінде қазақтар, орыстар, украиндар, татарлар, корейлер, немістер, ингуштар, армяндар, өзбектер, поляктар, беларусьтар, молдавандар, еврейлер, ұйғырлар, әзірбайжандар, чешендер, башкұрттар, чуваштар, осетиндер, қырғыздар бар. Айтыңыздаршы — қайда, ТМД-ның қай елінде осындай жағдай бар? Бірақ осыған қарамастан, Рим папасынан да әулие болып көрінгісі келетін әрқилы қамқоршылар, әр жерде бір қылаң беріп, Қазақстандағы ұлттық қысымшылық жайында топшылау жасауын әлі де қояр емес. Бұл жөнінде бір ғана қарапайым жайды айтайын. Егер өз ағайындарыңыздың тағдырына шынымен алаңдайды екенсіз, ендеше олардың мәдениетін, тілін дамытуға іс жүзінде қаржылай, экономикалық қолдау жасаңыз, өз отандастарыңыздың арасында бизнестің қалыптасуына көмек көрсетіңіз. Күллі әлемде көптеген өркениетті елдер осындай үлгі көрсетіп отыр. Егер тозығы жеткен ұрандардан өзге берер ештеңенің жоқ болса, онда өзінің жаңа мемлекетін, жаңа аза-

* * *

Формирование новой казахстанской гражданственности становится одной из актуальнейших политических проблем, затрагивающих основы нашей государственности. Мы стремимся к политическому, гражданскому единству, и народ Казахстана должен стать общностью граждан разных национальностей, а не некоей новой этнической общностью.

Прежде всего надо сказать о роли казахов как государствообразующего этноса. Независимость Казахстана — не подарок судьбы казахам, а выстраданное, заслуженное право строить свою государственность на своей исконной земле. Этот безусловный исторический и политический факт никто не должен подвергать сомнению.

Несмотря на то, что казахи являлись пятой по численности нацией в бывшем СССР, они все же стали национальным меньшинством на родной земле, на грани исчезновения оказался и их родной язык. Опять же это вина системы. Уважение к стремлению казахской нации возродить

маттығын жан жүйесімен және ақыл-санасымен қабылдаған адамдардың мазасын алмаңыз. Өйткені шетелдегі өз диаспораларына өркениетті қолдау көрсетудің нақты тетіктері жоқ мұндай саяси сөзуарлықтың ұлтаралық шиеленісті ушықтырудан өзге ештеңе бермесі анық.

* * *

Жаңа қазақстандық азаматтықты қалыптастыру біздің мемлекетіміздің негіздеріне қатысы бар көкейкесті саяси проблемалардың біріне айналып отыр. Біз саяси, азаматтық бірлікке ұмтылып отырмыз және де Қазақстан халқы қайдағы бір жаңа этностық қауымдастық ретінде емес, түрлі ұлттар азаматтарының қауымдастығы ретінде көрінуге тиіс.

Ең алдымен мемлекет құраушы этнос ретіндегі қазақтардың ролін ұмытпауымыз керек. Қазақстанның тәуелсіздігі — қазақтарға тағдырдың тартқан сыйы емес, өзінің ежелгі жерінде қилы кезенді бастан кешу арқылы қолы жеткен өз мемлекеттігін құруға деген заңды құқығы. Бұл даусыз тарихи және саяси фактіге ешкім күмән келтірмеуге тиіс.

свою культуру и историю, национальную самобытность со стороны граждан различных национальностей Казахстана является стратегической основой стабильности страны и фактором доверия между людьми.

Во-первых, современная территория Казахстана — единственное на планете пространство, в границах которого казахский народ имеет исторически и политически оправданный шанс реализовать многовековую мечту о собственной государственности.

Во-вторых, строя эту государственность, казахи вновь проявляют свойственную им мудрость и справедливость. Не только на постсоветском пространстве, но, как мы убеждаемся, и в других странах мира, переживающих период трансформации, возрождение национальной государственности, найдется немного примеров взвешенной и эффективной национальной политики, приводящей к согласию во всем обществе. При этом среди стран названной категории найдутся единицы, сравнимые с Казахстаном по сложности этнической структуры населения.

Бұрынғы КСРО-да қазақтар саны жағынан бесінші ұлт болғанына карамастан, олар туған жерінде аз ұлтқа айналды, олардың ана тілі де жойылып кетудің аз-ақ алдында тұрды. Мұның өзі де сол баяғы жүйенің кінәсі. Қазақ ұлтының өз мәдениеті мен тарихын, ұлттық төлтума болмысын жаңғыртуға деген ұмтылысына Қазақстанның басқа ұлттары азаматтарының тарапынан құрметпен қарау елдегі тұрақтылықтың стратегиялық негізі және адамдар арасындағы сенімнің факторы болып табылады.

Біріншіден, Қазақстанның қазіргі аумағы — қазақ халқының осы шекарада өз мемлекеттігі жөніндегі сан ғасырлық арманын іске асыруына тарихи және саяси тұрғыда шынайы мүмкіндік беретін планетамыздағы бірден-бір кеңістік.

Екіншіден, осы мемлекеттікті құра отырып, қазақтар өздеріне тән даналық пен әділеттілікті тағы да паш етуде. Кенестік дәуірден кейінгі кеңістікте ғана емес, біздің көзіміз жетіп отырғандай, ұлттық мемлекеттіктің түлеуіне байланысты өзгерістер кезенін басынан кешіріп отырған барлық мемлекеттердің ішінде бүкіл қоғамда татулық пен ауызбіршілікке алып ке-

В-третьих, высказывать требования к кому-либо можно только после того, как в полной мере предъявишь их себе. Тысячелетия назад родилось золотое правило “Не делай другим того, чего не хотел бы себе”. Подобное правило применимо как к любому культурному человеку, так и к народу в целом. В особенности — к народам полиэтнического общества.

Диаспоры казахского народа во всем мире соответствуют этим требованиям. Наши соотечественники, а их около пяти миллионов человек, проживают в основном в России, Центральной Азии, в десятках других государств. Все они прекрасно владеют языком титульного населения этих стран, уважают их обычаи и традиции, прекрасно уживаясь с представителями других национальностей. Нигде не создано движений и партий, политизирующих казахский национальный фактор.

Вы хорошо знаете, что казахи выехали за пределы страны в основном вынужденно, под давлением тоталитарной системы или спасаясь от голода. За все годы их вынужденного нахождения за границей нам не известно ни

летін саликалы да дәйекті мұндай ұлттық саясат мысалдары некен-саяқ. Бұл ретте аталған осы санаттағы елдер арасында халқының этностық құрылымының күрделілігі жөнінен Қазақстанмен салыстыруға келетіндер бірен-саран ғана.

Үшіншіден, өзгеге талап қою үшін ең алдымен өзіңе нақ сондай талап қоюың керек. Мындаған жылдар өресінде адамдар арасында қалыптасқан мынадай алтын қағида бар: “Өзіңе тілеместі өзгеге істеме”. Мұндай қағиданың кез келген мәдениетті адамға да, сондай-ақ тұтас халыққа да қатысы бар. Әсіресе мұның көпұлтты қоғам халықтарына қатысы ерекше.

Қазақ халқының диаспорлары күллі әлемде осы талаптарға сай келеді. Біздің сырттағы отандастарымыздың саны 5 миллион адамдай, олар негізінен Ресейде, Орталық Азияда, ондаған өзге елдерде тұрады. Олардың бәрі де осы елдердің сан жағынан негізгі болып табылатын халықтарының тілін тамаша меңгерген. Олардың салттары мен дәстүрлерін құрметтейді, басқа ұлт өкілдерімен де тату-тәтті тұрады. Ешбір жерде қазақ ұлттық факторына саяси реңк беретін қозғалыстар мен партиялар құрылмаған.

одного факта о крупном или даже незначительном немотивированном выступлении казахского населения по национальным, политическим или религиозным причинам против коренных жителей. При этом казахи и поныне стараются сохранить национальную самобытность, хотя во всех этих странах казахский язык лишен какого-либо институционального статуса.

Бывая за рубежом, встречаясь с соотечественниками, представителями казахской диаспоры, я всегда призываю их с уважением относиться к государственности стран, где они проживают, к местной культуре, языку, обычаям. Я призываю этих людей быть законопослушными гражданами, признавать, тот политический, правовой выбор, которые сделали народы этих стран, с уважением относиться к их суверенитету и территориальной целостности. При этом подчеркиваю, что Казахстан, со своей стороны, всеми приемлемыми политическими и экономическими способами будет поддерживать казахские диаспоры во всем мире, строя отношения дружбы и добрососедства со странами проживания казахов.

Сіздер қазақтардың елден тыс жерлерге негізінен шарасыздан — тоталитарлық жүйенің немесе аштықтың қысымымен көшіп кетуге мәжбүр болғанын жақсы білесіздер. Шетелдерде жүруге амалсыздан мәжбүр болған барлық жылдар ішінде қазақтардың байырғы халыққа қарсы ұлттық, саяси немесе діни себептермен дәлелсіз ірі немесе кішігірім бірде-бір бой көрсетуінің орын алғаны бізге мәлім емес. Бұл ретте осы елдердің бәрінде де қазақ тіліне қандай да бір институциялық мәртебе берілмесе де, қазақтар бүгінгі күні де ұлттық болмысын сақтап қалуға тырысып бағуда.

Шетелдерде болып, отандастарыммен, казак диаспорасының өкілдерімен кездескенімде, мен әрқашан оларды өздері тұрып жатқан елдердің мемлекеттігіне, жергілікті мәдениетіне, тіліне, салттарына құрметпен қарауға шақырамын. Мен бұл адамдарды заңды құрметтейтін азаматтар болуға, осы елдердің халықтары жасаған саяси, құқықтық таңдауды тануға, олардың егемендігі мен аумақтық тұтастығына құрметпен қарауға шақырамын. Бұл орайда Қазақстан өз кезегінде қазақтар тұратын елдермен достық және тату

* * *

Значительная часть истории Казахстана — это история этнического и культурного взаимодействия населяющих его народов, проникающего буквально во все сферы — язык, поведенческие стереотипы, мировоззрение, ментальность. И сейчас наше молодое государство, отринув лживые принципы тоталитаризма, выполняет поистине уникальную функцию — обеспечивает равноправное и полнокровное развитие всех национальных культур. Они определяют новое качество общей казахстанской культуры. Казахская культура, приоритетная роль которой predetermined исторической задачей ее полномасштабного возрождения, и в первую очередь — государственного языка, никоим образом не препятствует развитию культур всех народов нашей страны.

Мы стремимся к тому, чтобы казахстанская модель культурного общества соответствовала, с одной стороны, нашим внутренним условиям, с другой — отвечала достаточно сложным требованиям современной эпохи. То есть государство

көршілік қарым-қатынастар орната отырып, күллі оңтайлы саяси және экономикалық тәсілдермен бүкіл әлемдегі қазақ диаспораларын қолдайтынын атап көрсетемін.

* * *

Қазақстан тарихының едәуір бөлігі — оны мекендейтін халықтардың этностық және мәдени өзара іс-қимылдарының тарихы, ол барлық салада дерлік — тілімізде, мінез-құлық дағдымызда, дүниетанымымызда, ділімізде терең тамыр жайып отыр. Міне, қазір де біздің жас мемлекетіміз тоталитаризмнің жалған принциптерін лақтырып тастап, шын мәніндегі бірегей функцияны атқаруда — барлық ұлттық мәдениеттердің тең құқылы, толыққанды дамуын қамтамасыз етуде. Олар жалпы қазақстандық мәдениеттің жаңа сапасын айқындайды. Басым рөлі өзін толық ауқымында әрі ең алдымен мемлекеттік тілді жаңғырту жөніндегі тарихи міндетпен айқындалатын қазақ мәдениеті біздің еліміздің барлық халықтарының мәдениетінің дамуына ешқандай да кедергі келтірмейді.

Біз мәдениетті қоғамның қазақстандық үлгісі бір жағынан — өз жағдайымызға сәйкес келуіне,

отказывается от любых идеологических форм давления на творческие процессы. Развитие культуры определяется включением ее в систему закономерностей мировой культуры, вхождением в новые смысловые и эмоциональные контексты современного мира. По сути, это и есть проявление евразийской идеи.

“Железного занавеса”, отгораживавшего нашу культуру от мировой, теперь не существует. Принципиальная новизна современной ситуации и обуславливает качественное изменение содержательных параметров культур всех этнических групп Казахстана. Их основными характеристиками станут: творческий синтез, принципиальная открытость, направленность на диалог с другими мировыми культурными потоками. Если смотреть в перспективу, диаспоры выступают не только частями материковых зон культуры, но и станут “полномочными представителями” всего полиэтнического казахстанского культурно-цивилизационного комплекса. То есть будут одним из каналов и механизмов взаимодействия Казахстана с другими национально-этническими системами.

екінші жағынан — қазіргі дәуірдің едәуір күрделі талаптарына сай келуіне ұмтылып отырмыз. Яғни мемлекет шығармашылық процестерге қысым жасаудың кез келген идеологиялық нысандарынан бас тартады. Мәдениеттің дамуы ендігі жерде әлемдік мәдениеттің даму заңдылықтары жүйесіне кірігуімен, бүгінгі әлемнің жаңа мағыналық және сезімдік-пайымдық астарларына бойлап енуімен айқындалады. Шығ мәніне келгенде, еуразиялық идеяның көрінісі нақ осы.

Біздің мәдениетімізді әлемдік мәдениеттен оқшаулап тұрған “темір перде” енді жоқ. Қазіргі ахуалдың принципті жаңа тұрпаты Қазақстанның барлық этностық топтары мәдениеттерінің мазмұндық өлшемдерінің сапалық өзгерісімен айқындалады. Шығармашылық біте қайнасу, принципті түрдегі ашықтық, басқа да дүниежүзілік мәдениет үрдістеріне үндесу бағыты олардың негізгі сипаттамаларының біріне айналады. Келешекке көз салсақ, диаспоралар мәдениеттің құрлықтық аймақтарының бөліктері ретінде ғана көрініп қоймайды, сайып келгенде, бүкіл көп ұлыстық қазақстандық мәдени өркениет кешенінің “өкілетті өкілдері” болып шығады.

Таким образом, единство национальных культур нашей страны является базой зарождения нового культурного феномена в пространстве срединной Азии, а также оригинальной и весомой частью современной культуры Евразийского континента. Это колоссальное богатство, которое мы должны сохранить и передать нашим потомкам.

Для любой страны, помимо собственно экономической, политической независимости и соответствующей ей правовой базы, необходимо также иметь и духовную независимость. А она включает в себя сложный сплав требований по сохранению и развитию идентификации граждан данного государства с его культурно-цивилизационной сферой. Наша страна, получив возможность самостоятельного культурного строительства лишь пять лет назад, находится на начальном этапе становления общенационального культурного пространства.

Эта задача долговременная и по своему существу стратегическая. Политика нашего государства должна учитывать происходящие изменения и строить верную стратегию в об-

Яғни, олар біздің басқа ұлттық-ұлыстық жүйелермен өзара қимылымыздың бір арнасы мен тетігіне айналады.

Осылай, біздің еліміздің ұлттық мәдениетінің бірлігі кіндіктік Азия кеңістігінде қалыптасып келе жатқан жаңа мәдени құбылыстың негізі және Еуразия құрлығының осы заманғы мәдениетінің төлтума және сүбелі бөлігі болып табылады. Бұл орасан зор байлық, біз оны сақтап, ұрпақтарымызға табыс етуге тиіспіз.

Кез келген елдің өзінің экономикалық, саяси тәуелсіздігі және соған сәйкес келетін құқықтық негізімен бірге рухани тәуелсіздігі де болуы керек. Ал бұл өз кезегінде осы мемлекет азаматтарының өзінің мәдени-өркениет саласымен сәйкестігін сақтау мен дамыту талаптарының күрделі қосындысын қамтиды. Осыдан бес жыл бұрын ғана дербес мәдениетін құруға мүмкіндік алған еліміз жалпыұлттық мәдени кеңістік қалыптастырудың бастапқы кезеңінде тұр.

Бұл ұзақ мерзімдік және өзінің мәні жағынан стратегиялық міндет. Біздің мемлекетіміздің саясаты болып жатқан өзгерістерді ескеруге және алдағы ғасыр құндылықтарының

ласти ценностных вызовов предстоящего века. И главное здесь — утверждение своей идентичности. Речь, по сути, идет о способности народа сохранить себя в быстро меняющемся мире. Теперь мы должны отдавать себе отчет в том, что все мы — казахстанцы и находимся в одном социальном, политическом, экономическом, правовом и, наконец, культурном пространстве. Мы не просто наследники ушедшей в историю советской культуры, а по самой исторической необходимости — строители качественно новой культурной общности. Уже сейчас это является внутренним смыслом, содержанием нашей жизни. Казахстан для всякой национальной культуры является не только общим государственным, гражданско-политическим, но и в равной мере культурно-цивилизационным “домом”.

В целом регулирование межнациональных отношений в Казахстане должно базироваться на четком понимании следующих принципиально изменившихся обстоятельств.

Во-первых, политическая демократизация и экономическая либерализация создают новые

алға қояр талаптарының аясында сенімді стратегия сомдауға тиіс. Ал мұндағы ең бастысы — өзінің сәйкестілігін сақтау. Әңгіме халықтың мынау шапшаң өзгеріп отырған дүниеде өзін сақтап қалу қабілеті төңірегінде болып отыр. Ендігі жерде біздің бәріміз қазақстандықтар екенімізді, бір әлеуметтік-саяси, экономикалық, құқықтық және сайып келгенде, бір мәдени кеңістікте тұрғанымызды түсінуіміз қажет. Біз — тарихқа айналған кеңестік мәдениеттің мұрагерлері ғана емес, дәл сол тарихи қажеттілік тұрғысынан алғанда — сапалық жаңа мәдени қауымдастықты құрушылармыз. Қазірдің өзінде бұл біздің өміріміздің ішкі мәні, мазмұны болып отыр. Қазақстан біздің елдегі кез келген ұлттық мәдениет үшін жалпы мемлекеттік, азаматтық-саяси “үй” ғана емес, дәл сондай дәрежеде мәдени-өркениет “үйі” де.

Тұтастай алғанда, Қазақстанда ұлтаралық қатынастарды реттеу принципті түрде өзгеріп отырған мынадай жағдаяттарды мұқият түсінуге негізделуі керек.

Біріншіден, саяси демократияландыру мен экономикалық ырықтандыру адамдардың мінез-құлқына жаңа нақыш енгізеді және олардың

мотивы поведения людей и новые отношения между ними. Эти трансформации влияют и на межнациональные отношения. Если определить основной вектор этого влияния, то можно определенно сказать, что политическая и экономическая либерализация в целом позитивно сказалась на межнациональных отношениях в Казахстане (хотя, надо признать, это произошло далеко не везде).

Во-вторых, мы строим открытое общество. Общество, имеющее президентскую форму правления, профессиональный Парламент, сформированный свободным волеизъявлением граждан. Реализуя на практике свободу слова, недопустимо регулировать национальные отношения по рецептам закрытого общества. Да, в закрытом обществе можно решить любую национальную проблему по принципу “Нет человека, нет проблемы”, когда даже самая жесткая силовая акция не получает информационного освещения или трактуется только с одной точки зрения. Я вполне сознательно настоял на включении в Уголовный кодекс статьи, направленной на защиту средств массовой информации. И это не

арасында жаңа қарым-қатынастар орнықтырады. Бұл өзгерістер ұлтаралық қарым-қатынастарға да әсерін тигізеді. Егер осы ықпалдың негізгі бағытын айқындайтын болсақ, саяси және экономикалық ырықтандыру тұтастай алғанда Қазақстандағы ұлтаралық қарым-қатынастарға онды әсерін тигізді деп айтуға негіз бар (әйтсе де ол барлық жерде бірдей іске аспағанын мойындау керек).

Екіншіден, біз ашық қоғам орнатып жатырмыз. Президенттік басқару нысаны, азаматтардың еркін ерік-жігерін білдіруі негізінде қалыптасқан кәсіби Парламенті бар қоғам орнатып жатырмыз. Сөз бостандығын практикада жүзеге асырып отырғанда ұлттық қарым-қатынастарды жабық қоғамның үрдісі бойынша реттеуге болмайды. Иә, жабық қоғамда кез келген ұлттық проблеманы “адам жоқ екен, проблеманың да болуы мүмкін емес” деген принциппен шеше беруге болады. Бұл орайда кез келген, тіпті ең қатыгез деген әрекеттің өзі ақпараттық жағынан әйгіленбейді немесе бірау көзқарас тұрғысынан түсіндіріледі. Мен қылмыстық кодекске бұқаралық ақпарат құралдарын қорғауға бағытталған баптың енгізілуін саналы түрде талап еттім. Ал мұның өзі тіпті де

формальный жест, а принципиальная позиция, поскольку без независимых СМИ открытое общество не построить. Проблемы в межнациональных отношениях должны открыто обсуждаться и быть предметом общественного согласия, а не закрытых и кровавых “обсуждений” при помощи саперных лопаток.

В-третьих, развитие Казахстана в последнем десятилетии XX века показывает, что никакой трагической и фатальной необходимости скатываться в трясину межнациональных конфликтов не существует. Горький опыт Боснии и Карабаха, Приднестровья и Абхазии, Таджикистана и Чечни — еще не основание утверждать обратное. Ведь Казахстан также переживает сложнейший транзит, однако мы сохранили стабильность в обществе, выработав конкретные механизмы регулирования национальных отношений. И сегодня мы имеем возможность от вопросов, связанных с решением проблем весьма непростого и кровавого прошлого, от накопившихся веками негативных стереотипов перейти к решению качественно иной, ключевой задачи — новой гражданской идентификации всех нацио-

жәй ғана ишарат емес, принципті айқындама, өйткені тәуелсіз бұқаралық ақпарат құралдарынсыз ашық қоғам орнатуға болмайды. Өз кезегінде ұлтаралық қарым-қатынастардағы проблемалар ашық талқылануға тиіс, әрі жабық және сапер күректерінің көмегімен жасалатын қанды “қажасудың” арқауы емес, қоғамдық тағулықтың негізі болуға тиіс.

Үшіншіден, ХХ ғасырдың соңғы он жылдығындағы Қазақстанның дамуы ұлтаралық шиеленіс сілкіністеріне сырғитындай ешқандай да тақсыретті әрі тізгін бермес қажеттілік жоқ екенін көрсетіп отыр. Босния мен Қарабақтың, Днепр өңірі мен Абхазияның, Тәжікстан мен Чеченстанның ащы тәжірибесі бұған мүлдем кереғар пікірдің негізі бола алмайды. Аса күрделі өтпелі кезеңді Қазақстан да бастан кешіп отыр ғой, алайда біз ұлттық қарым-қатынастарды реттеудің белгілі бір практикалық тәжірибесін жинақтай отырып, қоғамдағы тұрақтылықты сақтап қала алдық. Бүгінгі таңда бізде қалтарыс-қатпары көп қанқұйлы өткеннің, ғасырлар бойы қордаланып қалған жаман әдеттердің проблемаларына байланысты мәселелерді шешуден сапалық жағынан басқа, өзекті міндетті — осы заманғы Қазақстанның барлық

нальных групп современного Казахстана. От того, как мы решим эту задачу, зависят и политическая стабильность, и экономический прорыв, и состояние культуры. От этого зависит будущее наших детей.

IV. СТРАТЕГИЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ СОВРЕМЕННОГО КАЗАХСТАНА

Переходя к теме социально-экономического развития, хотел бы сразу отметить, что мы вступаем в такой этап реформ, когда появилась реальная возможность разработать программу развития Казахстана на ближайшие 20—30 лет. По моему поручению уже начата активная подготовка данного документа с привлечением опытейших специалистов, в том числе из других государств. Этим занимается созданное моим указом Агентство по стратегическому планированию. В скором времени я намерен по этому поводу выступить со специальным обра-

ұлттық топтарының жаңа азаматтық үйлесімі мәселелерін шешуге ойысатын мүмкіндік бар. Саяси тұрақтылық та, экономикалық өрлеу де, мәдениеттің жай-күйі де біздің осы міндетті қалай шеше алатынымызға байланысты. Біздің балаларымыздың болашағы да соған байланысты.

IV. ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУ СТРАТЕГИЯСЫ

Әлеуметтік-экономикалық даму тақырыбына ойысқанда, біз реформаның Қазақстанның таяудағы 20—30 жылға арналған даму бағдарламасын жасау үшін нақты мүмкіндік туған кезеңіне аяқ басқанымызды бірден атап көрсеткім келеді. Менің тапсырмам бойынша ең тәжірибелі деген мамандарды, соның ішінде басқа мемлекеттердің мамандарын да қатыстыра отырып осы құжатты әзірлеу жұмысы қызу басталып кетті. Бұл жұмыспен менің Жарлығыммен құрылған Стратегиялық жоспарлау жөніндегі агенттік шұғылдануда. Мен бұл жайында халыққа кейінірек егжей-тегжейлі айт-

цением к народу. Сейчас же выскажусь лишь вкратце.

Как вам известно, приоритетом недавнего периода было достижение макроэкономической стабилизации. Совершенно ясно, что в условиях галопирующей инфляции и перманентно находящейся в состоянии шока экономики нельзя было говорить о каких-либо серьезных прогнозах. Базовые показатели были слишком шаткими, чтобы мы могли строить на их основе сколько-нибудь реальные долгосрочные планы. Поэтому все силы и средства были направлены на то, чтобы вывести экономику из “штопора”.

Сейчас пока рано говорить о том, что мы полностью ликвидировали все перекосы, ибо достигнутый баланс еще очень хрупок. Однако начатые с введением в 1993 году национальной валюты последовательные реформы, о чем выше я уже упоминал, а также решительно и неуклонно проводимая политика макростабилизации позволяют утверждать, что страна уже прошла “точку возврата”, и теперь мы можем вплотную заниматься обеспечением устойчиво-

пақпын. Ал қазір бұл мәселеге қысқаша тоқтала кетейін.

Сіздер білесіздер, макроэкономикалық тұрақтылыққа қол жеткізу күні кешегі кезеңнің алдыңғы міндеті болды. Арындап кеткен инфляция және ұзақ уақыт дел-сал болған экономика жағдайында қандай да бір байыпты болжамдар жайын сөз ету мүмкін болмағаны әбден түсінікті. Базалық көрсеткіштер сіңіріне ілініп қана тұрған-ды, сол себептен олардың негізінде қандай да бір нақты мерзімдік жоспарлар жасай алмадық. Сондықтан барлық күш пен қаражат экономиканы құлдырау “қысталаңынан” шығаруға бағытталды.

Бізге толық үйлестікке қол жеткіздік деп айту әлі ертерек. Себебі, қол жеткен тепендік әлі тым әлжуаз. Алайда 1993 жылы ұлттық валютаны енгізу сәтінен басталған дәйекті реформалар, мен бұл жайында жоғарыда айтып өттім, сондай-ақ, макротұрақтылықтың батыл және мүлтіксіз жүргізіліп жатқан саясаты, еліміз “қайтып оралу нүктесінен” өтті, енді біз шаруашылық организмінің тұрақты дамуын және экономикалық көрсеткіштердің өсуін еселеумен

го развития хозяйственного организма и наращиванием экономических показателей.

Что мы имеем на сегодня? Достаточно твердую тенденцию стабилизации экономики. Нам удалось, что называется, “развернуть процесс” экономического спада и добиться небольшого роста, который мы намерены закрепить и в течение следующих двух-трех лет сохранять на уровне в два-три процента.

Жесткая политика государственных расходов и доходов позволяет в последние годы удерживать дефицит бюджета в комфортных двух-четырёх процентах от ВВП. К слову, потолок в три процента дефицита бюджета принят как условие вхождения в ЕС для развитых стран Западной Европы.

По уровню внешней задолженности Казахстан относится к странам с умеренным показателем. С учетом огромного экспортного потенциала республики этот показатель должен даже улучшиться, что благоприятно отразится на общей кредитоспособности страны.

По уровню привлечения прямых иностранных инвестиций на душу населения республика

мықтап шұғылдана аламыз деп пайымдауға мүмкіндік береді.

Бүгінгі таңда біздің қолымызда не бар? Экономиканы тұрақтандырудың бекем тенденциясы бар. Экономикалық құлдырау “процесін кері бұра” алдық, аздаған өсуге қол жеткіздік, ал оны келесі екі-үш жылдың ішінде 2—3 процент деңгейінде ұстап тұруды көздеп отырымыз.

Мемлекеттік шығыстар мен кірістердің қатаң саясаты бюджет тапшылығын соңғы жылдары ішкі жалпы өнімнің оңтайлы 2—4 проценті деңгейінде ұстап тұруға мүмкіндік береді. Айта кеткен жөн, бюджет тапшылығының үш процент деңгейі Батыс Еуропаның дамыған елдері үшін Еуропалық одаққа енудің шарты ретінде қабылданған.

Сыртқы берешегінің деңгейі жағынан Қазақстан бұл жөніндегі көрсеткіштері қанағаттандырарлық елдер қатарына жатады. Республнканың орасан зор экспорт әлуетін ескергенде, бұл көрсеткіш тіпті жақсара түсуге тиіс. мұның өзі елдің жалпы кредиттік қабілетіне игі ықпалын тигізбек.

Жан басына шаққанда шетелдік тікелей инвестицияларды тарту деңгейі жағынан Қазақстан Орталық және Шығыс Еуропа, сон-

уверенно входит в первую пятерку центрально- и восточноевропейских стран, а также СНГ. И в целом макроэкономические показатели у нас в норме, хотя для их дальнейшего улучшения имеется значительный потенциал.

Еще один фактор — это структурные реформы, способствующие развитию национального рынка. Задержавшись на старте, мы сумели найти тот темп преобразований, который должен обеспечивать адекватный рост экономики. Согласно нашим планам, все радикальные реформы должны быть завершены в ближайшие два года. Транзитный статус казахстанской экономики, движущейся от административной системы к рыночной, перейдет в разряд более устоявшихся. Для этого есть все условия.

Но главное, Казахстан располагает мощным потенциалом, который, наряду с завоеванным нами экономическим плацдармом, позволяет уверенно смотреть в будущее и рассчитывать на безусловную реализацию самых смелых планов.

Каковы же составляющие этого потенциала?

дай-ақ, ТМД елдерінің алғашқы бестігіне сенімді түрде кіреді. Тұтас алғанда бізде макроэкономикалық көрсеткіштер қалыпты, әрине, қолымызда оларды жақсартудың үлкен әлуеті де бар.

Тағы бір фактор — ұлттық нарықты дамытуға жәрдемдесетін құрылымдық реформалар. Сөреде кідіріп қалғанмен, біз өзгерістердің барабар жүруін қамтамасыз ететін қарқын таба білдік. Біздің жоспарларымыз бойынша барлық реформалар таяудағы жыл ішінде аяқталуға тиіс. Қазақстан экономикасының әкімгершіліктен нарықтыққа қарай ойысқан өткіншілік мәртебесі анағұрлым тұрақтана түседі. Бұған барлық жағдай бар.

Бірақ ең бастысы, біз қол жеткізген экономикалық өрістермен бірге Қазақстанның қуатты әлуеті де бар, мұның өзі болашаққа сеніммен қарауға және ең батыл деген жоспарлардың сөзсіз іске асатынына үміт артуға мүмкіндік береді.

Бұл әлует неден құралады?

Біріншіден, біздің мемлекетіміз мұнайдың, газдың, көмір мен уран кенінің дүниежүзілік қорларын иеленушілер ішінде алдыңғылардың бірі болып отыр. Бұл салаларды дамыту және

Во-первых, наше государство является одним из ведущих обладателей мировых запасов нефти, газа, угля и урановых руд. Развитие этих отраслей и повышение эффективности управления ими требуют особого государственного внимания.

Казахстан справедливо рассматривается мировым сообществом как один из основных поставщиков энергоносителей в XXI веке. И перед нами стоит задача реально стать одним из крупнейших экспортеров нефти в течение следующих десяти-пятнадцати лет.

Активные запасы многих других полезных ископаемых позволяют обеспечить нормальное развитие наших предприятий. Залежи меди в Казахстане составляют 10 процентов от мировых, свинца — 19, цинка — 13, железа — 10, марганца — 25, хромитовых руд — 30. Утвержденные запасы барита и вольфрама также превышают мировые. Все это дает нам возможность выйти на достойное место среди стран — производителей металлов.

Потенциальная извлекаемая ценность минерального сырья в недрах республики оценива-

оларды тиімді басқару мәселесі мемлекеттің ерекше назарын талап етеді.

Дүниежүзілік қоғамдастықтың Қазақстанды ХХІ ғасырдағы негізгі энергия көздерін берушілердің бірі деп білуі орынды. Біздің алдымызда келесі он-он бес жылдың бедерінде мұнайды ірі экспорттаушылардың бірі болу жөнінде нақты міндет тұр.

Басқа да көптеген пайдалы қазбалардың қолдағы қорлары кәсіпорындарымыздың қалыпты дамуын қамтамасыз етеді. Қазақстанда мыстың қоры әлемдік мыс қорының 10 процентін, қорғасынның — 19, мырыштың — 13, темірдің — 10, марганецтің — 25, хромит кендерінің 30 процентін құрайды. Барит пен вольфрамның анықталып бекітілген қорлары да дүниежүзілік көрсеткіштерден асып түседі. Осының бәрі біздің металл өндіретін елдердің арасында лайықты орынға шығуымызға мүмкіндік береді.

Республика қойнауында өндірілетін минералдық шикізаттың әлеуметтік құндылығы 8,7 триллион, соның ішінде барланған қорлар 3,3 триллион доллармен бағаланады, болжанған ресурстар 5,4 триллион доллар. Республика үшін минералды шикізат кешенінде қатты қазба байлықтар жөнінен темір, марганец,

етес в 8,7 триллиона долларов, в том числе разведанных запасов — 3,3 триллиона, прогнозных ресурсов — 5,4 триллиона долларов. Приоритетными направлениями в минерально-сырьевом комплексе по твердым полезным ископаемым для республики являются железо, марганец, хром, уран, полиметаллы, медь, золото. Реформирование этого комплекса производится на основании соответствующих законов, а также концепции управления и регулирования недропользованием и охраной недр.

Во-вторых, Казахстан обладает огромными площадями сельскохозяйственных угодий. Уже сегодня мы полностью обеспечиваем себя сельхозпродукцией, поставляя на экспорт около трети всего объема ее производства. И в дальнейшем стратегической целью должно быть удержание и увеличение казахстанского экспорта продукции агропромышленного комплекса, и прежде всего — зерновых культур на центральноазиатском рынке сбыта. При этом учитывается прогноз, в соответствии с которым в ближайшие годы потребление продуктов питания в Китае и Индии будет возраст-

хром, уран, полиметалдар, мыс, алтын — басым бағыттар. Осы кешенді реформалау тиісті заңдар, сондай-ақ, жер қойнауын пайдалануды және жер қойнауын қорғауды басқару мен реттеу тұжырымдамасы негізінде жүргізіліп жатыр.

Екіншіден, Қазақстан орасан зор ауылшаруашылық жеріне ие. Қазірдің өзінде біз ауылшаруашылық өнімдерімен өзімізді толығымен қамтамасыз етіп, оның өндірілген көлемінің үштен біріне жуығын экспортқа шығарып отырмыз. Бұдан былай да стратегиялық мақсатымыз агроөнеркәсіп кешенінің өнімін, ең алдымен дәнді дақылдарды өткізудің Орталық Азия базарына қазақстандық экспортты сақтап қалып, ұлғайта беру болуға тиіс. Бұл орайда таяу жылдар ҚХР мен Үндістанда тамақ өнімдерін тұтынудың өсе түсетіні жөніндегі болжам ескеріліп отыр. Қазақстанның ауылшаруашылық өнімдерін негізгі және жақын жердегі өткізу рыногы қатарына Ресей де жатады. Экспорттық әлуетіміз орасан зор екені осыдан-ақ түсінікті.

Үшіншіден, республиканың дүниежүзілік сауда арналарынан қазіргі кезде жырақ жатқанына қарамастан, біздің транзиттік әлуетімізді пайдаланушы салалар елдің болашақ дамуының

таты. К числу основных и близких рынков сбыта казахстанской сельхозпродукции относится и Россия. Из этого понятно, что потенциал для экспорта просто огромен.

В-третьих, несмотря на нынешнее периферийное положение республики по отношению к основным мировым торговым потокам, отрасли, использующие наш транзитный потенциал, станут мощным источником экономического развития страны. Включение этого потенциала в разряд стратегических продиктовано несколькими объективными условиями. Главное из них — необходимость снижения транспортных издержек в ходе дальнейшего мирового торгового обмена быстро развивающихся стран Юго-Восточной Азии, Китая, Индии и государств Старого Света. Не менее важно и то, что с увеличением в ближайшем будущем доли Казахстана в мировой добыче нефти потребуются новые транспортные мощности для ее экспорта. Географическое положение и обширная территория Казахстана на континенте дают нам сегодня и в перспективе естественное преимущество перед некоторыми другими странами.

қуатты қайнарына айналады. Бұл әлуеттің стратегиялық бағыттар қатарына енгізілуі бірнеше объективті жағдайларға байланысты туды. Олардың ең бастысы — шапшаң дамып келе жатқан Оңтүстік-Шығыс Азия, Қытай, Үндістан мен Ежелгі құрлық елдерінің бұдан былайғы дүниежүзілік сауда алмасу барысында көлік шығындарын төмендету қажеттігі. Сонан соң таяу келешектегі Қазақстанның дүниежүзілік мұнай өндірудегі үлесінің артуына байланысты оның экспорты үшін жаңа көлік қуаттарының қажет болатыны да өте-мөте маңызды. Қазақстанның географиялық жағдайы мен құрлықтағы ұлан-ғайыр аумағы бізге бүгінгі таңда және келешекте кейбір басқа елдерден табиғи артықшылық береді.

Сөйтіп, Қазақстанның дамуының ұзақ мерзімді даму стратегиясының бір басым саласы көлік инфрақұрылымын дамыту болуы керек. Ол — мұнай құбырларын, магистральдық даңғылдар, темір жолдар, айлақтар мен өзен терминалдарын, әуежайлар салу. Біз дамыған коммуникациялар жүйесін сала отырып, экспорттық әлуетті едәуір арттырып қана қоймай, Қазақстан арқылы транзиттік тасымалдың мүмкіндіктерін де ұлғайтамыз.

Таким образом, одним из приоритетов долгосрочной стратегии развития Казахстана должно стать развитие транспортной инфраструктуры. Это строительство нефтепроводов, магистральных трасс, железных дорог, морских и речных терминалов, аэропортов. Построив развитую сеть коммуникаций, мы не только существенно увеличим наш экспортный потенциал, но и расширим возможности транзитных перевозок через Казахстан.

Проблема заключается в том, что коммуникационные проекты' очень дорогостоящи и долгокупаемы. Опыт других стран показывает, что рыночные механизмы не способствуют развитию инфраструктуры, и здесь основную роль должно взять на себя государство. Именно так мы поступили при строительстве крупнейших аэропортов в Акмоле и Караганде, станции Дружба на Трансазиатской железнодорожной магистрали, порта Актау на Каспии, автотрассы Алматы — Акмола, наших телекоммуникаций и т. д. Так намерены поступать и впредь.

Проблема мынада: коммуникациялық жобалар өте қымбатқа түседі және өзін-өзі ақтау мерзімі ұзаққа созылады. Басқа елдердің тәжірибесі нарық тетіктері инфрақұрылымның дамуына ықпал етпейтінін көрсетіп отыр, демек, бұл жерде негізгі рөлді мемлекет өзіне алуы керек. Біз Ақмола мен Қарағандыдағы аса ірі әуежай, Трансазия темір жолындағы Достық стансасы, Каспийдегі Ақтау порты, Алматы — Ақмола автодаңғылы, біздің телекоммуникацияларымыз және т. б. құрылысы кезінде осылай істедік. Алдағы уақытта да солай істемекпіз.

Айтпақшы, өндірістік инфрақұрылым туралы сөз қозғағанда, Қазақстанға экспорттық мүмкіндіктерімізді елеулі түрде арттыруға мүмкіндік беретін алғашқы ірі жоба жайында үндемей қалуға болмайды. Биыл Каспий құбыр арнасы консорциумының (КҚК) мұнай құбырының құрылысы басталады. 1999 жылға жоспарланған оны пайдалануға беру мұнайдың жыл сайынғы экспортын 67 миллион тоннаға дейін жеткізуге мүмкіндік береді. Алайда ХХІ ғасырдың басында-ақ Қазақстанда мұнай өндіруді 100 миллион тоннаға, ал 2010—2015 жылдың бедерінде 170 миллион тоннаға дейін жеткізу жоспарланып

Кстати, говоря о производственной инфраструктуре, нельзя обойти молчанием первый крупный проект, который позволит Казахстану заметно повысить наши экспортные возможности. В этом году начинается строительство нефтепровода Каспийского трубопроводного консорциума (КТК). Его ввод в эксплуатацию, который запланирован на 1999 год, позволит увеличить ежегодный экспорт нефти до 67 миллионов тонн. Но уже к началу ХХІ века добычу нефти в стране планируется довести до 100 миллионов тонн, а к 2010—2015 годам — до 170 миллионов тонн. Естественно, что к тому времени мощности КТК нас удовлетворять уже не будут. Тем более что мы ставим перед собой задачу увеличить экспорт нефти до 100 и более миллионов тонн. Поэтому уже сейчас нужно думать о строительстве альтернативных нефтепроводов, маршруты которых будут пролегать не только в сторону Черного моря, но и по другим направлениям. Кроме того, мы намерены увеличить объемы транспортировки нефтепродуктов железнодорожным и морским транспортом.

отыр. Әрине, сол кезде КҚК-нің қуаттары бізді қанағаттандыра алмайтыны аян. Мұның үстіне біз өзіміздің алдымызға мұнай экспорттауды 100 және одан да көп миллион тоннаға дейін жеткізу міндетін қойып отырмыз. Сондықтан қазірдің өзінде маршруттары Қара теңізге ғана емес, басқа бағыттарға да созылған осындай мұнай арналарының құрылысы туралы ойлауымыз керек. Сонымен бірге біз мұнай өнімдерін жол және теңіз көлігімен тасымалдау көлемін арттыруды көздеп отырмыз.

Төртіншіден, егер біз өз адамдарымызға қаржы жұмсамайтын болсақ, онда отандық экономиканы өркендету жөніндегі барлық ұмтылысымыздан ештеңе шықпасы анық. Мен өткен жүйенің ілуде бір артықшылықтарының бірі баршаның қолы жетерлік білім алу болғанын айтып өттім.

Білімді халқымыздың болуы біздің орасан зор артықшылығымыз, ондай жағдай Оңтүстік Кореяда да, Малайзияда да, Индонезияда да болған емес. Біздің орта біліміміздің бәсекеге барынша қабілетті екенін көп нәрсе көрсетеді. Сол себепті де экономикалық құлдыраудың салдарынан алдымен жоғары және орта мектеп

В-четвертых, совершенно ясно, что все наши старания поднять с колен отечественную экономику окажутся напрасными, если мы не будем вкладывать капитал в наших людей. Я уже говорил, что одним из немногих преимуществ прошлой системы было общедоступное образование.

То, что мы имеем образованное население, является огромным плюсом, которого не имели ни Южная Корея, ни Малайзия, ни Индонезия.

Многое говорит о том, что наше среднее образование является очень конкурентоспособным. И обидно, что первыми из-за экономического спада пострадали преподаватели высшей и средней школ, студенты. Было бы непозволительной роскошью утратить доставшееся нам наследие. И мы не допустим этого. Более того, у нас есть резервы для роста — главным образом в повышении уровня преподавания английского языка, экономических и финансовых дисциплин, права, информатики.

Одним из факторов, повлиявших на экономический рост ряда азиатских стран, было обу-

оқытушыларының, студенттердің зардап шеккеніне өкпеміз қара қазандай. Қолымыздағы мұрадан айрылып қалу күпірлік болар еді. Бұған біз жол бермейміз. Ол ол ма, біздің өсуімізге де қажет резерв бар, яғни ағылшын тілін, экономика және қаржы пәндерін, құқықты, ақпараттанаманы оқыту деңгейін арттыру керек.

Азия елдерінің экономикалық өсуіне ықпалын тигізген факторлардың бірі АҚШ-тың, Еуропаның дүниежүзілік ғылым мен оқу орталықтарына мыңдаған студенттерін оқуға жіберуі болды. “Болашақ” бағдарламасын жүзеге асыруда жол берілген белгілі бір ауытқуларға қарамастан, біз алдағы уақытта да білім саласына мемлекеттік қолдау көрсетеміз, қазақстандықтардың қазір де, болашақта да қажетті білімі мен дағдыларын арттыруға жәрдемдесе береміз. Студенттеріміздің шетел университеттерінде оқуын қаржыландыра отырып, біз тек жалағана ғана күрделі міндеттерді шешетін кадрлар даярлайтынымызды жақсы білеміз. Қытайдың, Кореяның, Жапонияның тәжірибесі соның айқын дәлелі. Ал енді отандық білім беруді дамытуға келсек, мұнда оны ком-

чение тысяч их студентов в мировых научных и учебных центрах США и Европы. Несмотря на определенные сбои, допущенные в ходе реализации программы “Болашақ”, мы и впредь будем оказывать сфере образования государственную поддержку, способствовать повышению у казахстанцев знаний и навыков, необходимых и сейчас, и в будущем. Финансируя обучение наших студентов в зарубежных университетах, мы действительно знаем — и это доказывает опыт Китая, Кореи, Японии, — что именно так надо готовить кадры для решения сложных задач. Что касается развития отечественного образования, то здесь ключевую роль сыграет его компьютеризация. Этому же делу будет служить формирование собственных образовательных структур, по уровню постановки процесса обучения максимально приближенных к ведущим мировым образовательным центрам. Такие флагманы высшей школы у нас уже есть — Казахстанский институт менеджмента, экономики и прогнозирования, Национальная высшая школа государственно-

пьютерлендіру бағдарламасы шешуші рөл атқарады. Бұл іске әлемдік жетекші оқу орталықтарына жақындастырылған өз білім беру құрылымдарымызды қалыптастыру қызмет ететін болады. Ондай жоғары мектеп көшбасылары қазірдің өзінде бізде бар. Олар — Қазақстан менеджмент, экономика және болжау институты, Ұлттық мемлекеттік басқару жоғары мектебі және басқалары.

Бесіншіден, әлгінде айтқанымдай, кез-келген стратегия табиғи және сіңірілген артықшылықты дамыта беруге құрылады. Әлбетте, біздің стратегиямыз да оны айналып өте алмайды.

Алайда бүгінгі әлемде мұнай, металл және ауылшаруашылық өнімдері экспортына тәуелді болып қалу дегеніміз — осы артықшылықтарымыздан айрылып қалу деген сөз. Бұл проблеманың шешімі — экспортты диверсификациялауда. Осы жол әлемдік конъюнктура өзгерген жағдайда шығасымызды төмендетіп қана қоймай, сонымен бірге өнеркәсібіміздің одан әрі технологиялық дамуына жәрдемдеседі. Уақыт өте келе Қазақстан өңделмеген мұнай мен кенді экспортқа шығарумен бірге мұнай

В-пятьх, как я уже говорил, любая стратегия строится на развитии естественных или приобретенных преимуществ. Мы — не исключение.

Однако если в современном мире попасть в полную зависимость только от экспорта, будь то нефть, металл или сельхозпродукция — значит растерять эти преимущества. Решение проблемы — в диверсификации экспорта. Этот путь не только снизит наши издержки при изменении мировой конъюнктуры, но и будет способствовать дальнейшему технологическому развитию промышленности. Со временем Казахстан, несомненно, будет экспортировать не только сырую нефть и руду, но и нефтепродукты, продукты химии и машиностроения. Естественно, невозможно “перепрыгнуть” через этапы технологического развития. Да мы и не пойдем этим путем. Задача в другом: необходимо грамотно сочетать развитие имеющихся и создание новых, преимущественно перерабатывающих, отраслей: нефтехимической, машиностроительной, легкой промышленности, индустрии стройматериалов, продуктов питания и

өнімдерін, химия мен машина жасау өнімдерін экспортқа шығарары сөзсіз. Әрине, технологиялық даму кезеңдерінен ешкім “көктеп өте” алған емес. Біз де бұл жолмен жүрмейміз. Міндет басқада — негізінен ұқсатушы салаларды, мұнай-химия, машина жасауда, жеңіл өнеркәсіпте, құрылыс материалдары индустриясында, тамақ өнімдерінде және тағы басқаларында қолда бар салаларды дамытып, жана салалар құрумен сындарлы ұштастыруда. Осы міндеттердің бәрін біз қазірдің өзінде басымдықтар санатына қосып отырымыз.

* * *

Әлбетте кез-келген стратегияның құндылығы ойластырылуында емес, ойдағыдай жүзеге асырылуында. Ал біздің жағдайымызда белсенді түрде шетел инвестицияларын тарту мен инвесторларға саяси кепілдіктер бергенде ғана табысқа жетеміз. Өкінішке қарай, таяу болашақта ішкі ресурстарға арқа сүйей алмаймыз. Көптеген мамандар халық екі миллиардқа жуық долларды “жамбасына басып” отыр деген пікірде

т. д. Все эти задачи мы и отнесли в разряд приоритетных.

* * *

Естественно, ценность любой стратегии не в замысле, а в успешной реализации. А в наших условиях успех во многом предопределяет активное привлечение иностранных инвестиций и предоставление инвесторам политических гарантий. К сожалению, в ближайшем будущем на внутренние ресурсы полагаться не приходится. И хотя многие специалисты сходятся во мнении, что население держит около двух миллиардов долларов, что называется, в “чулке”, все же я реально понимаю, что пройдет время, прежде чем мы сформируем надежную финансовую систему и вернем доверие казахстанцев. Хотя, конечно, уже сейчас надо разъяснять людям, что выгоднее размещать средства в банках. Иными словами, стать самим инвесторами и способствовать развитию экономики страны, добиваясь при этом собственного благополучия.

болғанымен, сенімді қаржы жүйесін қалыптастырып, қазақстандықтардың сеніміне қайта ие болғанға дейін біраз уақыт керек екенін мен жақсы түсінемін. Әлбетте, қазірдің өзінде бұл қаражатты банктерде сақтау тиімді екенін адамдарға түсіндіру қажет. Қысқасы, өздері инвестор болсын, елдің экономикасына жәрдемдессін, өзінің игілігіне қызмет етсін.

Әзірге отандық өнеркәсіпті аяғынан тік тұрғызу үшін шетел инвестициялары керек. Озық тәжірибе, жаңа технологиялар мен ноу-хау, басқару және маркетинг дағдылары қажет.

Міне, сондықтан да біз елде қолайлы инвестициялық ахуал жасауға көп күш-жігер жұмсап келеміз. Сол үшін Меминвестком құрылды, “Тікелей инвестицияларды мемлекеттік қолдау туралы” заң әзірленді. Біздің қазіргі міндетіміз — капитал ағысын реттеудің дәйекті де баршаға түсінікті ережелерін жасау, инвесторлар үшін жеңілдіктер мен артықшылықтар берудің жүйесін әзірлеу, әлеуметтік және коммуникациялық инфрақұрылымды дамыту. Басқаша айтқанда, әлемнің іскер топтары үшін Қазақстан беделін арттыру керек. Біз

Пока же для поднятия на ноги отечественной промышленности нужны иностранные инвестиции. Нужны передовой опыт, новые технологии и ноу-хау, управленческий и маркетинговые навыки.

Вот почему мы прилагаем много усилий для создания благоприятного инвестиционного климата в стране. Для этого был создан Госкоминвест, разработан Закон “О государственной поддержке прямых инвестиций”. Сейчас наша задача — установить понятные и общепринятые правила регулирования притока капитала, разработать систему льгот и преференций для инвесторов, развить социальную и коммуникационную инфраструктуру. Иными словами, надо создать привлекательный имидж Казахстана для деловых кругов всего мира. Так мы сможем привлечь капитал крупнейших транснациональных корпораций мира, имеющих существенные капитальные ресурсы, передовую технологию, глобальные каналы распределения продукции.

В эти дни в Алматы проходит крупнейший инвестиционный саммит, в котором принимают

қолында елеулі ресурстары, озық технологиясы, өнім бөлудің ғаламдық арналары бар әлемнің аса ірі ұлтаралық корпорацияларының капиталын солай ғана тарта аламыз.

Бұл күндері Алматыда аса ірі инвестициялық басқосу өтіп жатыр, оған аса ірі әлемдік компаниялардың басшылары қатысуда. Кеше осы басқосуда өзім де сөйледім, оған қатысушылардың сөздерін де тындадым, елімізге шетел капиталының келуін ұлғайту жолдары туралы мүдделі де келелі әңгіме қозғалғанына көзім жетті. Көптеген бизнесмендердің Қазақстанға көзін ашу керек, әлуетіміздің мүмкіндігінен, даму келешегінен хабардар ету керек. Басқосудың біздің әлемдік шаруашылық байланыстарына кірігуімізге қуатты серпін береріне күмәнім жоқ.

Бұл үшін, басқасын айтпағанның өзінде, экономиканы инвестицияларға бейім қалыпта тұратындай жағдайда ұстау жөніндегі тыңғылықты жұмыс қажет. Демек экономикалық реформаларды жүзеге асырудың серпінді де қатан ырғағы керек. Нарықтың өзіне де экономиканы “қыздыратын” бірталай уақыт ке-

участие руководители крупнейших мировых компаний. Вчера я выступал на этом форуме, слушал мнения его участников и еще раз убедился, что идет плодотворный и обоюдозаинтересованный разговор о путях наращивания притока иностранного капитала в нашу страну. Ведь широкому кругу бизнесменов надо попросту “открыть” Казахстан, проинформировать о наших потенциальных возможностях, перспективах развития. Уверен, что этот саммит даст мощный импульс нашему вхождению в мирохозяйственные связи.

Для этого, кроме всего прочего, необходима постоянная работа по поддержанию экономики в состоянии, восприимчивом к инвестициям. То есть необходим жесткий и динамичный ритм осуществления экономических реформ. Надо учесть, что для самого рынка потребуется существенное время, чтобы “разогреть” экономику. Поэтому сегодня рыночные реформы во многом стимулирует само государство. Нередко по поводу такого вмешательства государства в экономику звучит критика. Но

рек екенін ескеру қажет. Сондықтан бүгінгі таңда нарықтық реформаларды көп ретте мемлекеттің өзі ынталандырып келеді. Мемлекеттің экономикаға бұлайша араласуына сын айтылатын кездер де сирек емес. Бірақ бұл араласудың әміршілдік-әкімшілдік араласумен үш қайнаса сорпасы қосылмайтынын ұмытпайық. Біз реформалардың бағыты нарықтық күштермен астасуы үшін бәрін істеуге ұмтыламыз. Мұндай шаралар аса әсерлі нәтижелер береді. Бұл ретте “Азия жолбарыстары” деп аталатындардың тәжірибесі үлгі аларлық.

Біз қысқа мерзім ішінде жекешелендіру арқылы жекеменшік иелері табын қалыптастырып, ресурстарды барынша тиімді пайдалану үшін оны бөлу тетіктерін жолға қоюымыз, әлеуметтік-экономикалық дамуды заңдық және реттеуші негіздермен ұдайы “жетелеп” отыруымыз керек.

Әкімшілік жүйемізді сауықтыруымыз қажет. Шенеуніктердің далиған штаты қазірдің өзінде біздің даму жолымыздағы елеулі тежегішке айналып отыр. Кейде тіпті оғаштыққа ұрына бастадық. Мемлекеттік қызметшілер санын бүкіл

нельзя забывать, что это вмешательство не идет ни в какое сравнение с командно-административным. Мы стремимся все сделать, чтобы направления экономических реформ совпадали с рыночными силами. Такие меры приносят впечатляющие результаты. В этом смысле показателен опыт так называемых “азиатских тигров”.

Далее. В течение короткого времени путем приватизации нужно создать класс частных собственников, наладить механизмы распределения ресурсов для максимально эффективного их использования, постоянно “сопровождать” социально-экономическое развитие законодательными и регулирующими основами.

Необходимо оздоровить нашу административную систему. Громоздкий штат чиновников уже сейчас становится существенным тормозом на пути реформирования. Доходит уже до абсурда.

По соотношению численности госслужащих ко всему населению Казахстан находится в одном ряду с наиболее развитыми странами Запад-

халыққа шаққанда, Қазақстан Батыс Еуропаның неғұрлым дамыған елдерімен бір қатарда тұр. Алайда біздің аппараттың жұмыс сапасы ешқандай сын көтермейді. Өздеріңіз білесіздер, еуропалық қалыптың ауылы әлі алыс.

Әлбетте, бюджеттегілердің қалың қосынын дәулеті шағын мемлекет есебінен ұстау ауыр міндет. Демек, егер біз экономикалық өсуді жеделдеуге бекем бел байлаған екенбіз, онда мемлекеттік басқару органдарын реформалауды белсенді іске асыруымыз қажет. Бұл процесс осы жылдың наурызында басталды, біз онда министрліктер мен ведомстволар санының тең жартысын қысқарттық, аумақтық басқару органдарының құрылымы мен санын оңтайландырдық. Бес облыс пен ондаған ауданның басқару аппараттары қысқартылды. Нәтижесінде біз барынша іскер, икемді басқару органдарын сомдайтын боламыз. Тұтас үкіметтің және әрбір министрің алдына нақты міндет қойдым, оны жүзеге асыру мерзімін белгіледім. Жаңа астанаға ұйымшылдықпен, беріле істейтін, осы заманғы өлшемдермен пайымдай білетін кадрларды топтастыруды көзден отырмын.

ной Европы. Однако качество работы нашего аппарата не выдерживает никакой критики. Сами знаете, что до европейских стандартов еще далеко.

Естественно, всю армию бюджетников содержать за счет не столь богатого государства сложно. Таким образом, если мы полны решимости ускорить экономический рост, то должны активно провести реформу органов государственного управления. Начало этому процессу было положено в марте этого года, когда мы наполовину сократили число министерств и ведомств, оптимизировали структуру и численность органов территориального управления. Сокращены аппараты управления пяти областей и десятков районов. В результате мы должны получить более эффективные и мобильные органы управления. Перед правительством в целом, перед каждым министром мною определены конкретные задачи и сроки их реализации. Я поставил целью сконцентрировать в новой столице кадры, способные работать организованно, с большой отдачей и умением мыслить современными категориями.

Сонымен бірге бір миллион бюджетшілер туралы айтқанда, мемлекеттік қызметте тұратындардың бәрінің 70 проценті дәрігерлер мен мұғалімдер екенін естен шығармауға тиіспіз. Бір жағынан қызмет сапасын арттыру үшін, екінші жағынан, республикалық бюджет иығынан ауыр жүкті алу үшін біз білім беру мен денсаулық сақтау жүйесін кең көлемде реформалауды жоспарлап отырмыз. Мұғалімдер мен дәрігерлерге түсетін салмақ, мектептер мен ауруханалар саны оңтайландыруға, ел қажетіне сай болуға, ал қызметшілердің осы санатының еңбегіне төлетін ақы әжептәуір жоғары болуға тиіс. Айтып өткенімдей, мемлекет алдағы уақытта да білім беруді тағдырдың тәлкегіне тастамайтын болады, бірақ оны қолдау міндеті білім беру жүйесі, гранттар мен шәкіртақылар арқылы жүзеге асырылады. Мен жеке меншік мектептердің, бірақ лицензияланған, әрі мемлекеттік талаптарға сай келетін мектептердің, университеттердің, ауруханалардың көп болғанын қалаймын. Медициналық сақтандыру жүйесіне де баса назар аударылатын болады.

Кроме того, говоря о миллионе бюджетников, нужно не забывать, что 70 процентов всех занятых на госслужбе составляют врачи и учителя. Чтобы, с одной стороны, повысить качество услуг, а с другой — снять груз с республиканского бюджета, мы планируем широкомасштабную реформу систем образования и здравоохранения. Нагрузка на учителей и врачей, количество школ и больниц должны быть оптимизированы, соответствовать нуждам страны, а оплата труда этой категории служащих — достаточно высокой. Как я уже говорил, государство не бросает образование на произвол судьбы, но поддержка этой сферы будет осуществляться через систему обязательного образования, грантов и стипендий. Я за то, чтобы у нас стало больше частных, но лицензированных и отвечающих государственным стандартам школ, университетов, больниц. Большое внимание будет уделено и системе медицинского страхования.

Құрметті Ассамблея делегаттары мен қонақтары!

Соңғы жылдары біз реформалардың жасампаз кезеңінен өттік, Қазақстанның мемлекеттігін нығайту, әлемдік қауымдастыққа кірігуі үшін көп іс тындырдық. Әлбетте, біздің алдымызда әр жолы жаңа ауқымды міндеттер тұрды және тұратын болады. Бірақ ендігі жерде олар жан қорғалау қиындығы емес, өсу қиындықтары болады.

Қалай болғанда да, біз көп этностық мемлекеттің тоталитаризмнің ауыр мұрасына қарамастан, барлық ұлттар адамдарының сенімі мен татулығы, адам құқығына құрмет ахуалында, халықтың барлық топтарының, барлық ұлттар мен ұлыстар өкілдерінің әлеуметтік әріптестігі мен ынтымақтастығы жағдайында бейбіт жолмен дами алатынын және дамуы керектігін дәлелдеп бердік.

Біздің еліміз алдағы уақытта да ілгерішіл ұлттық саясат жүргізетін, болашақ ұрпақтардың бейбіт өміріне, әр адамның еркін дамуына және барлық этностарымыздың арасындағы үйлесімге

Уважаемые делегаты и гости Ассамблеи!

За последние годы мы прошли созидательный этап реформ, многое сделали для укрепления государственности, вхождения Казахстана в мировое сообщество. Разумеется, что перед нами каждый раз вставали и будут вставать новые масштабные задачи. Но они связаны уже не с проблемами выживания, а роста.

По крайней мере, мы доказали, что, каким бы ни было трудным наследие тоталитаризма, полиэтническое государство может и должно развиваться мирным демократическим путем, в атмосфере доверия и согласия, уважения к правам человека, в обстановке социального партнерства и сотрудничества представителей всех слоев населения, всех наций и народностей.

Наша страна и впредь будет жить по законам демократического государства, проводящего прогрессивную национальную политику, гарантирующего мир будущим поколениям, свободное развитие личности, гармонию во взаимоотношениях между этносами. Построив такое государ-

кепiлдiк беретiн демократиялық мемлекеттiң заңдары бойынша өмiр сүредi. Осындай мемлекет орнатып, бiз талай тауқыметтi бастан кешкен, бiрақ бiрегей көп ұлтты Қазақстан халқын асырап-сақтаған, баулып-түлеткен, мейiрiмi мәңгi де дарқан қасиеттi қазақ жерiнiң алдындағы, қазақстандықтардың ұрпағы алдындағы өз парызымызды орындайтын боламыз.

Байыппен тындағандарыңызға рахмет!

ство, мы выполним свой долг перед поколениями казахстанцев, перед священной казахской землей, пережившей немало трагедий, но вечно доброй и щедрой, вскормившей и воспитавшей уникальный многонациональный народ Казахстана.

Благодарю за внимание!

Массово-политическое издание

Нурсултан НАЗАРБАЕВ

**ҚАЗАҚСТАН ХАЛҚЫНЫҢ АЗАМАТТЫҚ
ТАҢДАУЫ — ТАРИХИ ЗЕРДЕ,
ҰЛТТЫҚ ТАТУЛЫҚ ЖӘНЕ ДЕМОКРАТИЯЛЫҚ
РЕФОРМАЛАР**

**ИСТОРИЧЕСКАЯ ПАМЯТЬ, НАЦИОНАЛЬНОЕ
СОГЛАСИЕ И ДЕМОКРАТИЧЕСКИЕ РЕФОРМЫ —
ГРАЖДАНСКИЙ ВЫБОР НАРОДА КАЗАХСТАНА**

Ответственный за выпуск Оразбсков Н.

Технический редактор Арестова А. Е.

ИБ № 5871

Сдано в набор 16.06.97 г. Подписано в печать 20.06.97 г. Формат
84×108¹/₃₂. Бумага офсет. Гарнитура „тип таймс“. Офсетная печать.
Усл. печ. л. 3,8. Уч.-изд. л. 3,9. Тираж 2000 экз. Заказ № 645.
Цена договорная.

Ордена Дружбы народов издательство „Қазақстан“ Национального
агентства по делам печати и массовой информации Республики
Қазақстан, 480009, г. Алматы, проспект Абая, 143.

Республиканское производственное объединение „Кітап“
Национального агентства по делам печати и массовой информации
Республики Қазақстан, 480009, г. Алматы, пр. Гагарина, 93.